

POLITYKA KULTURALNA OBU PAŃSTW NIEMIECKICH WOBEC SOCJALISTYCZNYCH KRAJÓW EUROPY WSCHODNIEJ

I. NIEMIECKA REPUBLIKA FEDERALNA

1. Dotychczasowa „nowa” polityka wschodnia NRF a zagraniczna polityka kulturalna

Celem tzw. nowej polityki wschodniej w NRF było, według oficjalnych deklaracji rządu „wielkiej koalicji”, osiągnięcie „pokojowego ładu w Europie poprzez realizowane stopniowo zbliżenie z krajami Europy wschodniej i ustanowienie z nimi stosunków dyplomatycznych”. Zasadą „nowej” linii polityki wschodniej było, co podkreślają komentatorzy zachodni-niemieccy, hasło „odprężenia przez zbliżenie” i „zjednoczenia przez odprężenie”, podczas gdy w czasach rządu Adenauera i Erharda obowiązywało hasło „odprężenie przez zjednoczenie”. Według oceny autorów w Niemczech zachodnich ta ostatnia formuła „prowadziła nieuchronnie do fatalnego w skutkach skostnienia zachodni-niemieckiej polityki wschodniej” toteż w ich wywodach zwraca się szczególną uwagę na to, że rząd „wielkiej koalicji” dąży do usunięcia tego stanu rzeczy, który prowadził do powiększającej się izolacji politycznej NRF. Autorzy ci przedstawiają w sposób następujący realizację hasła „odprężenie przez zbliżenie”:

„Politycy muszą stworzyć przestrzeń, w której narody mogłyby się nawzajem poznać, muszą więc oni starać się, aby brak zaufania zastąpić zaufaniem. Odprężenie przez zbliżenie oznacza więc obok realizacji dążeń politycznych, jak nawiązanie stosunków dyplomatycznych, deklaracje o wyrzeczeniu się siły, także realizację stosunków kulturalnych. Stosunki kulturalne tworzą na przedpolu polityki atmosferę, która jest niezbędna dla urzeczywistnienia nowej polityki wschodniej”¹.

Jak widać z powyższych stwierdzeń, problemowi wymiany kulturalnej NRF z krajami Europy wschodniej przeznaczało się dużą rolę w realizacji programu tzw. nowej polityki wschodniej. Zastanowić się jednak należy nad istotnym sensem tej polityki. W oficjalnych wypowiedziach

¹ U. Spinnarke, F. Mager, *Kunst zwischen Ost und West*, cz. I. „Frankfurter Hefte”, 1/1968, s. 33.

Kurta Kiesingera znajdujemy wiele deklaracji o jak najlepszej woli udziału NRF w dziele odprężenia politycznego, można by więc sądzić, że polityka NRF stała się rzeczywiście na gruncie dążeń pokojowych w oparciu o ład ustanowiony w Europie po II wojnie światowej. A jednak w tych samych wypowiedziach daje się niedwuznacznie do zrozumienia, że pokój i odprężenie w Europie osiągnąć można tylko na zasadzie zmiany *status quo*. Innym ważnym elementem tych deklaracji jest powtarzanie tezy, iż rząd NRF jest jedynym reprezentantem narodu niemieckiego. Program „nowej” polityki wschodniej opierał się więc, jak można wnosić, na założeniu, że nie rezygnując z dawnych roszczeń, należy szukać większej skuteczności przy pomocy zmienionej taktyki i zmienionego języka politycznego. Koncepcja „nowej” polityki wschodniej polegała na nawiązaniu w pierwszym etapie stosunków dyplomatycznych z trzema państwami socjalistycznymi: Rumunią, Czechosłowacją i Węgrami, co w wypadku powodzenia tej akcji, miało doprowadzić do izolacji NRD i osłabienia pozycji Polski. Jak wiadomo jednak rząd zachodnioniemiecki nie osiągnął tu pełnego sukcesu, musiano poprzestać na nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z Rumunią, zaś rozmowy na ten temat z Bułgarią i Węgrami utknęły w martwym punkcie. W związku z tym w Niemczech zachodnich doszło do rozległej dyskusji na temat oceny i perspektyw tzw. nowej polityki wschodniej, której dotychczasowe rzekome sukcesy, pociągnęły za sobą w rezultacie konsolidację krajów socjalistycznych.

Polityka Niemiec zachodnich wobec państw socjalistycznych opiera się na podsycaniu nastrojów antykomunistycznych i odwetowych. M. in. o wiele dłużej niż inne państwa zachodnie trwała NRF na pozycjach „zimnej wojny”, co doprowadziło do izolacji Niemiec zachodnich wśród tych państw, które z polityki takiej rezygnowały. Wystąpienie rządu zachodnioniemieckiego z programem tzw. nowej polityki wschodniej należy więc również traktować jako posunięcie mające na celu dostosowanie stanowiska Bonn do pozycji zajmowanej przez większość państw europejskich, a także do amerykańskiego programu „budowania mostów” do Europy wschodniej. Stosując ten zabieg osiągnięto rzeczywiście zmniejszenie niekorzystnych dla NRF nastrojów wśród jej sojuszników. Jednym z dalszych celów „nowej” polityki wschodniej jest niewątpliwie dążenie do sprowokowania konfliktów w obozie państw socjalistycznych, przy czym bazuje się tu na przeświadczeniu o rosnących rzekomo nastrojach nacjonalistycznych i antysocjalistycznych w łonie społeczeństw tych państw. Problemem tym zajmuje się wiele prac socjologicznych i politycznych powstałych w Niemczech zachodnich. Podstawowym celem autorów tych prac jest udowodnienie tezy, iż czynnikiem kształtującym w spo-

sób zasadniczy oblicze współczesnych stosunków między ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi jest uzasadniona jakoby względami odmiennego rozwoju historycznego wzajemna obcość i wrogość. Z drugiej zaś strony wskazuje się też na rosnące rzekomo wpływy zachodnie, które mimo barier i przeszkód oddziałują w sposób istotny na wzajemne stosunki między państwami socjalistycznymi.

Oparty na takich przekonaniach program polityki NRF wobec państw socjalistycznych polega przede wszystkim na daleko zakrojonej akcji podsywania w tych państwach nastrojów antysocjalistycznych w kołach wrogo nastawionych wobec panującego ustroju. Akcja taka jest jednak utrudniona brakiem stosunków dyplomatycznych z krajami socjalistycznymi, a co za tym idzie, brakiem możliwości bezpośredniego oddziaływania na życie wewnętrzne tych krajów.

Nic więc dziwnego, że w tych warunkach przypisuje się wielką rolę polityce kulturalnej wobec krajów socjalistycznych. Autorzy jednej z prac zajmujących się problemem stosunków kulturalnych Niemiec zachodnich z państwami Europy wschodniej piszą:

„Stosunki kulturalne nie mogą być wyłącznie jakąś miłą arabeską na marginesie właściwej polityki zagranicznej, muszą być one programowo uwzględnione w procesie zbliżenia. Dotychczasowe rządy NRF zaniedbywały ten fakt. Dla nich wymiana kulturalna była tylko wtedy interesująca, gdy prowadziła do zawarcia układów kulturalnych, które z kolei przynosiły konkretne 'korzyści' polityczne, jak włączenie Berlina zachodniego do NRF, nieuznanie NRD, uznanie pretensji do jedynej reprezentacji. Do takich układów z krajami bloku wschodniego nie doszło oczywiście, nie były one, co zrozumieli, gotowe do płacenia cen politycznych”.

I dalej:

„Wymiana kulturalna między Wschodem i Zachodem była przez nas zaniedbywana, ponieważ nie przynosiła natychmiastowych ewidentnych wyników politycznych”².

W innym artykule z tego samego cyklu ci sami autorzy stwierdzają:

„Zagraniczna polityka kulturalna i wymiana kulturalna spełnia swą funkcję polityczną. Działalność kulturalna za granicą może się przyczynić do przygotowania nawiązania stosunków 'formalnych' lub także przejść w stosunki 'normalne'. Eksport kultury jest obosieczny, zarówno dla odbiorcy, jak i wysyłającego: obaj ponoszą ryzyko przy wzajemnej konfrontacji. Wiele informacji o partnerze koryguje przyjęty obraz, stosunki ze sztuką i literaturą innego kraju rozszerzają horyzont myślowy. W procesie wymiany kulturalnej z krajami Europy wschodniej i południowoschodniej zasadniczą kwestią jest zlikwidowanie

² Jw.

wanie uprzedzeń wobec Niemców i Niemiec, polepszenie klimatu politycznego, stworzenie atmosfery, która umożliwi intensywne rozmowy polityczne. Wymiana kulturalna ma za zadanie popieranie polityki oficjalnej, występuje tu równoległość działania [...] Wymiana kulturalna gra ważną rolę w polityce zbliżenia i odprężenia” (podkr.-TSW)³.

Jak więc widzimy, w obecnych koncepcjach polityki NRF wobec socjalistycznych państw Europy wschodniej poważną rolę wyznacza się polityce kulturalnej, gdyż w zasadzie wymiana kulturalna jest, jak dotąd, jedyną formą dialogu. Problemowi poszukiwania dróg współpracy kulturalnej między Niemcami zachodnimi i państwami socjalistycznymi poświęca się wiele uwagi. W niektórych pracach zajmujących się tym zagadnieniem podkreśla się, że „polemiki polityczne między Niemcami a narodami Europy wschodniej należy w jak największym stopniu zredukować, gdyż nie dają one nic obu stronom”, należy natomiast rozwijać stałe kontakty osobiste i wymianę kulturalną. Jednym z ważnych celów jest tu dążenie do znalezienia możliwości przenoszenia tzw. ideologii Zachodu do krajów socjalistycznych poprzez wpływy kulturalne. Nie ukrywa się bynajmniej, że stosunki kulturalne mają spełniać ważną funkcję polityczną — mają służyć realizacji programów politycznych NRF⁴.

2. Postawa społeczeństwa zachodnioniemieckiego wobec problemów Europy wschodniej jako czynnik polityki kulturalnej

Czynnikiem mającym niewątpliwie wielki wpływ na kształtowanie się ogólnej koncepcji polityki kulturalnej NRF wobec narodów Europy wschodniej jest stanowisko tamtejszego społeczeństwa zajmowane wobec tych narodów. Jest to zagadnienie, któremu poświęcono liczne koncentrujące się wyłącznie na nim prace, a ich autorami są zarówno socjologowie, jak i psychologowie, slawiści, jak i historycy. Znajomość więc stosunku zachodnioniemieckiej opinii publicznej wobec kwestii wschodnioeuropejskich może być pomocna przy ustalaniu elementów kształtujących program polityki kulturalnej NRF wobec państw tego obszaru.

³ Jw., cz. III, „Frankfurter Hefte”, 4/1968, s. 260.

⁴ W ogólnych kwestiach zachodnioniemieckiej polityki kulturalnej por. K. Kolańczyk, *Polityka kulturalna i szkolnictwo akademickie w NRF*. Poznań 1963; *Monografia Niemiec Współczesnych*, t. II *Niemiecka Republika Federalna*. Poznań 1965, cz. III *Kultura*, ss. 585-695; *Deutsche Kulturpolitik im Ausland 1955 bis heute*. München 1966; M. Abelein, *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland*. Köln—Opladen 1968.

Jeśli chodzi o zdanie badaczy zachodnioniemieckich w tej kwestii to zgodnie stwierdzają oni, że społeczeństwo NRF nie przejawia należytego zainteresowania sprawami Europy wschodniej, a akcje rozpowszechniania wiedzy o tych zagadnieniach nie przynoszą pożądaných rezultatów. Społeczeństwo zachodnioniemieckie, a zwłaszcza jego część urodzona i wychowana na zachodzie Niemiec pozostaje w kręgu oddziaływania starych tradycyjnych wyobrażeń, uwarunkowanych czynnikami geograficznymi i historycznymi, które z reguły nie uwzględniają m. in. różnic zachodzących między narodami Europy wschodniej. Jako przyczyny ukształtowania się takiego obrazu społeczeństw wschodnioeuropejskich w Niemczech nie wskazuje się w NRF sprawy bardzo istotnej dla omawianego zjawiska, a mianowicie świadomego urabiania negatywnej opinii o mieszkańcach Europy wschodniej, począwszy od pierwszych kontaktów Niemców z tym obszarem. W okresie pojawienia się nacjonalizmu niemieckiego, teorie o niższości kulturalnej narodów Europy wschodniej towarzyszą programom brutalnych akcji wymierzonych przeciw tym narodom. Zwyródniałe dogmaty nacjonalistyczno-rasistowskie stają się podstawą hitlerowskich akcji dyskryminacyjnych wymierzonych przeciw narodom wschodnioeuropejskim, słowiańskim. Problem ten, omówiony w wielu pracach, wystarczy tu przypomnieć dla uzmysłowienia sobie, z jakim dziedzictwem w zakresie wyobrażeń o narodach wschodnioeuropejskich wkraczało społeczeństwo niemieckie w nowy okres historii po zakończeniu II wojny światowej.

Badacze opinii zachodnioniemieckiej i jej stosunku do narodów Europy wschodniej podkreślają, iż momentem decydującym jest tu obecnie — poza czynnikami wymienionymi wyżej i nadal oddziaływającymi na świadomość wielu ludzi — stanowisko zajmowane przez społeczeństwo NRF wobec komunizmu⁵. Jeden z autorów pracy omawiającej te zagadnienia pisze, że stanowisko obywatela Niemiec zachodnich wobec spraw Europy wschodniej kształtuje podstawowa niewiedza i przesady oraz stwierdza:

„Ignorowanie rzeczowych informacji łączy się tu z niedocenianiem moralnego, naukowo-technicznego i kulturalnego potencjału (obozu socjalistycznego — TSW). Jeśli chodzi o życie duchowe, komuniści są dla wielu ludzi prymitywnymi i pozbawionymi kultury”⁶.

⁵ Por. np. W. Kulski, *Die slawischen Völker und die deutsche Frage*. „Europa-Archiv”, 24/1965, s. 931.

⁶ P. Miroschnikoff, *Wir und die „roten Slawen“*. „Europäische Begegnung” 4/1965, s. 205.

Poważną rolę odgrywa tu prasa. Podkreśla się, że informacje o „Wschodzie” dostarczane przez prasę zachodnioniemiecką przeciętnemu obywatelowi opierają się na stereotypach i niedopuszczalnych uogólnieniach, nawet wtedy, gdy intencją autorów jest w miarę obiektywne przedstawienie sprawy. W pracach socjologicznych zwraca się uwagę, że jeśli chodzi o uwarunkowane względami politycznymi urabianie opinii publicznej, to konsekwencje głoszenia zimnowojennych haseł mówiących o „twardej postawie wobec Wschodu” i konieczności stworzenia tzw. zdrowej świadomości narodowej widoczne są już w całej postawie Niemców z NRF.

Wielu autorów zachodnioniemieckich zajmujących się tymi kwestiami twierdzi, iż dla osiągnięcia normalizacji stosunków z państwami obozu socjalistycznego koniecznym jest przewyciężenie rozpowszechnionych obecnie w NRF przesądów i uprzedzeń wobec społeczeństw Europy wschodniej. Poszukując drogi, na jakiej miałyby nastąpić realizacja tej normalizacji, podkreślają oni, że pierwszym krokiem jest tu wyjście poza ramy przesądów i stereotypów myślowych poprzez bezpośrednie kontakty międzynarodowe. Takie kontakty między naukowcami, studentami, przedstawicielami różnych organizacji mogłyby się przyczynić do stworzenia „psychologicznych podstaw przyjaźni między Niemcami a społeczeństwami Europy wschodniej”. Osobiste spotkania mogą być, według autorów zachodnioniemieckich, najbardziej efektywną metodą przewyciężania obustronnego braku zrozumienia i głęboko zakorzenionych antypatii, przy czym współczesne różnice polityczne nie powinny być zasadniczą przeszkodą w osobistych kontaktach i wymianie kulturalnej między państwami socjalistycznymi a NRF. W wymianie takiej nie powinny brać udziału tylko wybrane osobistości z obu stron, ale powinna ona objąć szerokie kręgi naukowców, studentów, działaczy kulturalnych i społecznych. Podkreśla się przy tym, iż kontakty z organizacjami emigracyjnymi nie zastąpią związków z osobami lub instytucjami w państwach Europy wschodniej, gdyż „politycy emigracyjni przy całym swym patriotyzmie stracili związek ze swym krajem i nie mogą występować w imieniu danego narodu”. Autorzy zachodnioniemieccy podkreślają też, iż należy zwrócić szczególną uwagę na ulepszenie systemu nauki, gdyż „można wysnuć wniosek, że nauka szkolna a zwłaszcza nauka historii wspiera i umacnia tendencję do obniżania wartości narodowych grup wschodnioeuropejskich”. Obok korektur w systemie nauczania postuluje się wprowadzenie usprawnień w dziedzinie informacji o krajach i narodach Europy wschodniej, a przede wszystkim uwzględnienie zmian w klimacie politycznym. W wypowiedziach tych stwierdza się jednak wielokrotnie, iż

należy porzucić iluzje, jakoby w najbliższej przyszłości postawa Niemców wobec społeczeństw wschodnioeuropejskich mogła ulec zasadniczej zmianie.

Cokolwiek można by powiedzieć o przytoczonych wyżej koncepcjach, to stwierdzić trzeba, iż wszystkie one podkreślają, że pierwszy etap zbliżenia stanowić powinna likwidacja fałszywych sądów i wyobrażeń. A w tym procesie wyznacza się wielką rolę polityce kulturalnej, gdyż

„mimo wielu różnic istniejących między poszczególnymi ugrupowaniami w NRF stwierdzić trzeba, że nigdy nie była tak żywa jak dziś gotowość Niemców do zlikwidowania konfliktów narodowych z ich wschodnimi sąsiadami, poznania ich życia, sztuki i literatury, zwłaszcza u młodej generacji. Stąd wynika niezwykle zainteresowanie dyskusjami z przedstawicielami tych narodów oraz dotyczącymi ich przedstawieniami teatralnymi, koncertami, audycjami radiowymi i telewizyjnymi”⁷.

3. Zachodniemieckie badania kultury państw Europy wschodniej jako czynniki polityki kulturalnej

Jeśli chodzi o instytucjonalne formy badań poświęconych kulturze społeczeństw Europy wschodniej, to w NRF bez wątpienia największą rolę odgrywa szeroko rozbudowany tu system „badań wschodnich”. Dodajmy od razu, że placówki *Ostforschung* zajmują się nie tylko analizą ogólnych problemów krajów socjalistycznych czy przygotowaniem odpowiednich syntez w tym zakresie, lecz także opracowywaniem konkretnych zaleceń, programów realizacji ogólnej polityki wobec tych krajów, w tym również kulturalnej.

Ścisłe powiązania między polityką wschodnią NRF i pracami placówek *Ostforschung* widoczne są zwłaszcza ostatnio gdy pojawiły się hasła „nowej” polityki wschodniej, w związku z czym ogólne koncepcje „badań wschodnich” ulegają istotnym przemianom. Proces ewolucji tych badań, zmian w ich programie, rozpoczął się już zresztą w momencie reaktywowania działalności instytucji *Ostforschung* w Niemczech zachodnich na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Poprzednio wytyczną pracy placówek „badań wschodnich” było służenie — poprzez opracowywanie całokształtu spraw wschodnioeuropejskich tak w aspekcie historycznym, jak i współczesnym — przede wszystkim uzasadnieniu roszczeń Niemiec wobec państw Europy wschodniej i południowo-wschodniej z tzw. pozycji

⁷ E. Lemberg, *Das Bild von den osteuropäischen Völkern in Deutschland*. „Europa-Archiv”, 24/1965, s. 931.

naukowych. Przy tym jednym z celów *Ostforschung* od początków jego istnienia było wykazanie czołowej roli kultury i cywilizacji Niemiec w Europie, a zwłaszcza w Europie wschodniej, udowodnienie wyższości kultury niemieckiej nad słowiańską i stworzenie mitu o dobroczynnym wpływie rządów niemieckich na ziemiach słowiańskich. Po reaktywowaniu prac „badań wschodnich” w Niemczech zachodnich, zmiany w polityce światowej, w układzie podstawowych sił społecznych i politycznych w świecie po klęsce Niemiec hitlerowskich pociągnęły za sobą także istotne modyfikacje i przekształcenia w programie i działalności placówek *Ostforschung*. Placówki te już w latach pięćdziesiątych wystąpiły z hasłami rewizji dotychczasowej oceny kultury Wschodu, lepszego jej poznania i „porozumienia między narodami”. Ważnym elementem kształtującym obecne oblicze *Ostforschung* stała się tzw. ideologia europejska. Charakter „badań wschodnich” wraz z pojawieniem się idei wspólnoty europejskiej uległ daleko idącym przemianom, wiążącym się z koniecznością przeprowadzenia gruntownej rewizji w dotychczasowych, tradycyjnych niejako, poglądach na społeczeństwa Europy wschodniej, a traktowanych odąd jako ewentualny partner w obrębie tzw. Wielkiej Europy. Nurt badań opartych na podobnych przesłankach przenikają w coraz większej mierze nowe tendencje, które stanowią modyfikację głoszonych dotychczas teorii o miejscu kultury niemieckiej w Europie. Teorie te streścić można następująco: narody Europy wschodniej i południowo-wschodniej są w zasadzie elementem obcym duchowo Europie, pojmowanej jako świat romańsko-germański. A jeśli można mówić o europejskich elementach ich kultury, to zawdzięczają je one przede wszystkim Niemcom, którzy pośredniczyli w przekazywaniu im wartości kulturowych prawdziwie europejskich lub jako naród o wyższej, własnej kulturze, narzucili jej pierwiastki Słowianom. Zmodyfikowane teorie dotyczące miejsca i roli społeczeństw Europy wschodniej w kształtowaniu się kultury europejskiej różnią się zasadniczo od reprezentowanych dawniej przez *Ostforschung*. Sugerują one obecnie, że więzi kulturalno-cywilizacyjne Europy wschodniej i zachodniej nie podlegają dyskusji, że nie można o tym zapominać, kiedy mówi się o Europie mającej zjednoczyć wszystkie zamieszkujące ją narody.

Wpływ polityczny koncepcji integracji Europy, koncepcji niewątpliwie wymierzonych przeciw jedności państw socjalistycznych, prowadzi uczonych NRF do tzw. nowoczesnego europocentryzmu. Nie mogąc ignorować rozwoju kultur nieeuropejskich, ich roli w cywilizacji światowej, eksponują oni jednak pojęcie kultury europejskiej jako wyłączne i ostateczne kryterium oceny życia duchowego innych społeczeństw. Charakte-

rystyczną cechą tej idei jest również próba redukcji pojęcia „kultury europejskiej” do pojęcia „kultury zachodnioeuropejskiej”. W ten sposób życie duchowe narodów Europy wschodniej bądź wyłącza się z kręgu kultury europejskiej, pojmowanej jako kultura świata romańsko-germańskiego, bądź też wprowadza się sztuczny podział kultur słowiańskich, przy czym Słowianie zachodni włączeni zostają w krąg zachodnioeuropejski, a kultura Słowian wschodnich traktowana jest jako obca Europie zachodniej. Chodzi tu wyraźnie o uzasadnienie trudności, jakie z winy przeciwników zasady współistnienia napotyka wymiana między Wschodem i Zachodem, różnicami kulturowymi istniejącymi między obu obozami, różnicami trwającymi rzekomo od wieków na skutek „naturalnego” niejako, nie dającego się przewyciężyć konfliktu między kulturą Europy wschodniej i zachodniej.

Zastanówić się należy, jaką ostateczną wymowę posiadają teorie lansowane przez badaczy zachodnioniemieckich, działających w systemie *Ostforschung*.

Nieodłącznym akcentem tego rodzaju wywodów jest ich zdecydowanie antykomunistyczne wymowa. Przejawia się to np. w fakcie, że podstawowym dążeniem działaczy *Ostforschung* jest „udowodnienie” tego, iż czynnikami kształtującymi w sposób zasadniczy oblicze współczesnych stosunków między ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi jest wzajemna obcość i wrogość. Stawiają oni tezę, że przewidywany przez nich wzrost uczuć nacjonalistycznych i wpływów zachodnich na społeczeństwa krajów socjalistycznych zdoła wywołać i pogłębić konflikt między ZSRR i tymi krajami, a przez to zbliżyć je do Zachodu i ułatwić poddanie ich jego wpływom.

Podobny program „europejski”, związany z antykomunistycznymi ideami „wyzwolenia” społeczeństw Europy wschodniej propagowany jest w mniej lub bardziej zmodyfikowanej formie przez czołowych badaczy zagadnień państw socjalistycznych w systemie *Ostforschung*. Nie należy jednak zapominać, że za sloganem „wielkiego obszaru europejskiego”, kryją się w istocie określone interesy Niemiec zachodnich. Rzekomej rezygnacji szeregu zwolenników tzw. elastycznej polityki wschodniej z występowania z żądaniami terytorialnymi wobec Polski, CSRS, ZSRR nie należy oceniać w oderwaniu od ogólnej koncepcji polityki wschodniej NRF. Problemy te zmieniają się w czasie, są zjawiskiem znajdującym się w ruchu. Zwłaszcza w ostatnim okresie zagadnienia polityki wschodniej — w związku z inicjatywami rządowymi koalicji *SPD* i *FDP* — są tematem na nowo dyskutowanym. Nie ulega wątpliwości, że przedstawiciele tradycyjnego kierunku badań wschodnich będą próbowali na przekór zmianom zacho-

dzącym w życiu politycznym NRF bronić swoich reakcyjnych pozycji, nie będą mogli jednak przejść do porządku dziennego nad realiami i zachodzącymi zmianami.

Polityczne zaangażowanie w akcjach antykomunistycznych prac działaczy *Ostforschung* widoczne jest zwłaszcza w rozprawach dotyczących współczesnych problemów państw socjalistycznych. Myślą przewodnią tych prac jest przekonanie o rzekomej stale pogłębiającej się wrogości i wzrastającym dystansie między tymi państwami, o rzekomym rozbiciu jedności obozu socjalistycznego. Obraz współczesnych stosunków w Europie wschodniej przedstawiony w wywodach badaczy zachodnioniemieckich, odpowiada życzeniom niektórych sił w kierownictwie politycznym NRF, wiążących z rzekomym rozpadem zwartości politycznej, gospodarczej i kulturalnej krajów socjalistycznych nadzieje na uzyskanie wpływów na terenie tych państw⁸.

Nieco odmienną grupę prac przede wszystkim słowianoznawczych stanowią te, które opierają się na założeniu, że w państwach socjalistycznych dokonują się przemiany ideologiczne tworzące ze Słowiańszczyzny przyszłego partnera Zachodu. Wymowa tych prac jest jednoznaczna: z jednej strony nie godzą się one z ustrojem panującym w państwach socjalistycznych, z drugiej zaś podkreślają wagę zachodnioeuropejskich związków kultury słowiańskiej. Niektóre z tych prac zwracają uwagę na fakt, iż w interpretacjach problemów kultury słowiańskiej na zachodzie stosuje się hasła antykomunistyczne przenoszące współczesne konflikty między krajami socjalistycznymi i kapitalistycznymi na płaszczyznę zagadnień kulturalnych, w których upatrują źródło tych sprzeczności. Autorzy krytykują taką postawę i twierdzą, że Słowianie mimo swej obecnej przynależności do obozu socjalistycznego byli w ciągu historii ściśle związani z Europą zachodnią, o czym świadczą elementy ich kultury, literatura i ideologia. Powiązania te trwają mimo konfliktów i napięcia między Wschodem i Zachodem. Wspomniane prace są więc wyrazem tendencji politycznych, a zwłaszcza dążeń integracyjnych w Europie⁹.

We współczesnych koncepcjach *Ostforschung* poważną rolę przeznacza się sprawom wymiany kulturalnej. Problemowi poszukiwania dróg do współpracy kulturalnej między Niemcami zachodnimi i państwami socjalistycznymi, przypisuje się dużą wagę. Jednym z celów jest tu dążenie do znalezienia dróg do oddziaływania ideologicznego poprzez wpływy kulturalne Zachodu. Toteż prace placówek *Ostforschung* nie polegają wy-

⁸ T. S. Wróblewski, „Nowa” polityka wschodnia NRF i „Ostforschung”. „Literary” nr 11/1968, ss. 10 - 11.

⁹ J. Matl, *Europa und die Slawen*. Wiesbaden 1964.

łącznie na badaniach problemów państw Europy wschodniej i południowo-wschodniej. Działający np. w Monachium *Südost-Institut*, poza rozległą pracą badawczą, poświęca również wiele uwagi wymianie naukowo-kulturalnej z państwami Europy południowo-wschodniej oraz wypracowaniu programu tego rodzaju działalności. Należy podkreślić, że te formy działalności Instytutu Południowo-Wschodniego posiadają wyraźnie charakter konsekwentnej i planowej zagranicznej polityki kulturalnej. Przykładem może tu być fakt przygotowania w 1966 r. przez zespół pracowników tego instytutu programu imprez kulturalno-naukowych, które miały służyć zacieśnieniu kontaktów NRF z krajami Europy południowo-wschodniej. Instytut uzasadniał potrzebę podjęcia tego rodzaju akcji m. in. tym, że Niemcy zachodnie nie posiadają umów kulturalnych z państwami socjalistycznymi tego rejonu, wobec czego realizacja zaplanowanego programu stanowić miała „namiastkę” oficjalnych układów¹⁰.

Odbicie zagadnień, na jakie wskazaliśmy powyżej znajdujemy również w szeroko w NRF rozbudowanych badaniach słowianoznawczych. Obraz współczesnej slawistyki zachodnioniemieckiej nie jest jednolity. Część słowianoznawców bierze udział w akcjach dyskryminowania kultury słowiańskiej, w akcjach o wyraźnym wydźwięku politycznym co pociąga za sobą rozłam w szeregach badaczy pracujących nad tą problematyką w NRF. Z jednej strony wskazać można cały szereg prac słowianoznawczych o poważnej randze naukowej, przepojonych rzetelnym dążeniem do poznania Słowiańszczyzny, a z drugiej istnieje duża grupa autorów traktujących zagadnienia współczesnej kultury i literatury słowiańskiej z niechęcią a nawet wrogo. Podkreślić tu należy, że są to przeważnie badacze o znacznej popularności, mający wpływ na formowanie opinii o kulturze i literaturze słowiańskiej w NRF¹¹.

Prace kulturoznawcze prowadzone zarówno w ramach systemu *Ostforschung*, jak i w ośrodkach slawistycznych służą nie tylko udostępnianiu problemów kultury państw socjalistycznych społeczeństwu zachodnioniemieckiemu, i mają nie tylko wyraźny wpływ na kształtowanie się ostatecznej formuły zagranicznej polityki kulturalnej NRF wobec państw Europy wschodniej, ale najwartościowsze z nich, poprzez rzetelną analizę życia kulturalnego tych państw wskazują możliwości realizacji wymiany kulturalnej, stwarzają podstawy do opracowywania odpowiednich programów tej wymiany i pośredniczą w przekazywaniu dóbr duchowych

¹⁰ F. von Schroeder, *Das Südost-Institut in München*. „Österreichische Osthefte”, 3/1965, ss. 258 - 259 oraz „Tagesspiegel” z 13 IX 1966.

¹¹ T. S. Wróblewski, *Slawistyka w NRF, Austrii i NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1964, ss. 278 - 309.

między wchodzącymi w kontakt narodami. Pamiętać bowiem należy, że w szeregach zarówno badaczy kultury, jak i slawistów zachodnioniemieckich znajdują się też wybitni znawcy kultury, znawcy życia artystycznego i wreszcie, co nie jest bez znaczenia, znawcy języków narodów Europy wschodniej. Toteż nie będzie chyba przesady w stwierdzeniu, że rola tych wartościowych prac naukowych poświęconych problematyce Europy wschodniej w kształtowaniu się stosunków kulturalnych jest szczególnie ważna.

4. Rola przesiedleńców w polityce kulturalnej NRF

Nie bez znaczenia dla rozwoju wymiany kulturalnej z krajami Europy wschodniej jest samo istnienie w NRF grup przesiedleńczych. Jak wspomniano wyżej, społeczeństwo zachodnioniemieckie wykazuje wobec spraw wschodnioeuropejskich stosunkowo obojętność. Z drugiej jednak strony nie można zaprzeczyć, że pewne kręgi tego społeczeństwa zainteresowane są wymienionymi sprawami. Niewątpliwie wzrasta liczba ośrodków zajmujących się zarówno gromadzeniem wiedzy o państwach socjalistycznych, jak i jej rozpowszechnianiem, czy będą to placówki *Ostforschung*, czy uniwersyteckie studia poświęcone Słowiańszczyźnie względnie Europie wschodniej.

Nie trzeba tu powtarzać, że działalność taka może mieć różne oblicza polityczne i że impulsem do niej może być zarówno polityka skrajnie odwetowa i rewanżystowska, jak i obiektywna chęć zbliżenia się do wschodnich sąsiadów. Tutaj chodzi nam jednak przede wszystkim o odpowiedź na pytanie: Jakie kręgi społeczeństwa NRF zaangażowane są w tych kwestiach tzn. interesują się sprawami społeczeństw wschodnioeuropejskich i jednocześnie dysponują w tym zakresie odpowiednią wiedzą?

Jak już powiedziano najbardziej zainteresowani są tutaj przywódcy polityczni Niemiec zachodnich i specjaliści upatrujący, zwłaszcza we współpracy kulturalnej, możliwości rozwinięcia jej w pełne stosunki polityczne, ekonomiczne i kulturalne. Jeśli chodzi natomiast o szersze kręgi społeczeństwa zachodnioniemieckiego, to według opinii jednego z badaczy tych spraw w NRF: „jedynymi, którzy mogą być pośrednikami między narodami wschodniej i środkowej Europy a Niemcami są dziś przesiedleńcy ze wschodu”.

Podkreśla się przy tym, że przesiedleńcy posiadają znajomość języków, charakteru narodowego i historii społeczeństw Europy wschodniej, a jednocześnie zwraca się uwagę na fakt, że z ich szeregów rekrutują się w dużej mierze naukowcy zajmujący się badaniem problemów kulturalnych

tych społeczeństw, działający w katedrach slawistyki i w różnych instytucjach. Dziełem przesiedleńców jest wprowadzenie do szkół zachodnioniemieckich *Ostkunde*. Przesiedleńcy zasilają kadry lektorów i nauczycieli języków wschodnioeuropejskich względnie słowiańskich, oni także są autorami prawie wszystkich tłumaczeń z tych języków na niemiecki w NRF. W związku z tym wspomniany badacz stwierdza autorytatywnie: „To przesąd, kiedy wyrosli na zachodzie Niemcy oskarżają przesiedleńców ze wschodu o przeszkadzanie w normalizacji stosunków Niemiec z ich wschodnimi sąsiadami”¹².

A przecież sam w przytoczonym artykule przyznaje, że kto przejeżdża jako turysta Niemcy zachodnie i ocenia Niemców na podstawie prasy, kto czyta o protestach związków przesiedleńców wobec powołania misji handlowych i przedstawicielstw dyplomatycznych NRF w krajach Europy wschodniej, traktuje wygłaszane przez przesiedleńców przemówienia o *Heimatrecht* i *Selbstbestimmungsrecht* jako apele wzywające do rewanzu, ten może dojść do wniosku, że Niemcy zachodni gotowi są do nawiązania poprawnych stosunków z państwami Europy wschodniej, lecz przesiedleńcy swymi akcjami uniemożliwiają takie przedsięwzięcia. Określanie owego stanu rzeczy mianem przesądu jest wynikiem koncentrowania się na zagadnieniu stosunku społeczeństwa zachodnioniemieckiego do spraw Europy wschodniej i uznania, iż wobec ogólnie panującej w NRF obojętności na te kwestie, wszelkie zainteresowanie nimi, bez względu na to, z jakich przesłanek politycznych czy społecznych wypływa, jest zjawiskiem pozytywnym, do którego należy przywiązywać dużą wagę. Stąd rozwijaną przez kręgi przesiedleńców akcję poznawania stosunków wschodnioeuropejskich ocenia się dodatnio, bez uwzględnienia faktu, iż postawa ich na pewno nie wypływa z nastrojów życzliwych i pokojowych wobec państw socjalistycznych.

Niemniej sugestia, iż społeczeństwo zachodnioniemieckie, winno iść drogą popierania i czynnego włączania się do akcji politycznej i kulturalnej przesiedleńców musi budzić jak największą nieufność. Jeśli uważa się, że czynnikiem wystarczającym dla nawiązania poprawnych stosunków ze wschodnioeuropejskimi państwami socjalistycznymi jest znajomość języka i problemów tych państw, że wreszcie rozwijana przez kręgi przesiedleńców, zasilających przecież w głównej mierze kadry *Ostforschung* akcja naukowa, mająca dać podstawy ideowe ich programowi rewizji i odwetu sprzyja atmosferze zbliżenia z tymi krajami, to nie jest

¹² Por. przyp. 7, s. 931.

to chyba tylko wynikiem zamiłowania do ujęć paradoksalnych, ale i zaciemnianiem problemu.

Dla nas wnioskiem ważnym jest stwierdzenie, że grupy przesiedleńcze odgrywają niemałą rolę w kształtowaniu się ogólnych koncepcji polityki kulturalnej NRF wobec krajów socjalistycznych. Przesiedleńcy dostarczają ekspertów kompetentnych w tych sprawach, pośredniczą w przenoszeniu dóbr kulturalnych społeczeństw wschodnioeuropejskich na teren Niemiec zachodnich, oni tworzą obraz życia kulturalnego i artystycznego tych społeczeństw w NRF. O fakcie tym, w połączeniu z ogólnym charakterem działalności politycznej przesiedleńców należy pamiętać przy rozważaniu różnych aspektów zagranicznych polityki Niemieckiej Republiki Federalnej wobec krajów Europy wschodniej.

5. Zachodnioniemieckie organizacje i stowarzyszenia kultywujące wymianę kulturalno-naukową z Europą wschodnią

W NRF działa kilka towarzystw zajmujących się rozwijaniem i kultywowaniem kontaktów kulturalno-naukowych i gospodarczych z państwami Europy wschodniej i południowo-wschodniej. Towarzystwa te obejmują swymi zainteresowaniami zarówno całe wielopaństwowe regiony tej części Europy, jak również poszczególne państwa.

Największą tego typu organizacją jest towarzystwo pod nazwą *Südosteuropa-Gesellschaft* działające w Monachium. Powstało ono w listopadzie 1952 r. z inicjatywy F. Valjaveca, który został pierwszym jego dyrektorem jako kontynuacja prac organizacji o tej samej nazwie funkcjonującej w okresie hitlerowskim; stąd nieraz mówi się, że towarzystwo „reaktywowało” swą działalność.

W programie organizacji wskazano jako jej cel rozwijanie stosunków z państwami Europy południowo-wschodniej i prowadzenie działalności badawczej problemów tego obszaru, a w zaleceniach do pracy na r. 1966 wśród zadań towarzystwa wymieniono: „popieranie nauki [...], wymiany kulturalnej [...], współdziałanie w dziedzinie teorii ekonomicznych i stworzenie odpowiedniej atmosfery dla współpracy gospodarczej z partnerami Europy południowo-wschodniej”¹³.

Silne powiązania łączą *Südosteuropa-Gesellschaft* z kręgami wielkiego przemysłu, o czym świadczy m. in. skład kuratorium, do którego wchodzi

¹³ E. Siebert, *Südosteuropa-Gesellschaft e. V. München*. „Informationen über die westdeutsche Ostpolitik und Ostforschung”, 2/1967, ss. 48 - 49.

przedstawiciele wielkich monopolii i banków. Jest to również potwierdzenie silnego wyeksponowania ekonomicznych aspektów ogólnej działalności towarzystwa.

W latach pięćdziesiątych działalność *Südosteuropa-Gesellschaft* polegała przede wszystkim na organizowaniu corocznych konferencji, na których badacze problemów Europy południowo-wschodniej referowali i dyskutowali wyniki swych prac. W związku z panującym wówczas kursem zimnowojennym, nie byli zapraszani do udziału w tych imprezach reprezentanci państw socjalistycznych, a jedynie nieliczni przedstawiciele Grecji i Turcji oraz sporadycznie, Jugosławii. Materiały z tych konferencji drukowane były następnie w piśmie „*Südosteuropa Jahrbuch*” i — jak z nich wynika — już wówczas problemy rozwoju państw Europy południowo-wschodniej oraz kwestii stosunków NRF z nimi zajmowały wiele miejsca w pracach inicjowanych przez towarzystwo.

Poza tą formą działalności, kontynuowaną nadal, towarzystwo organizuje co roku monotematyczne narady naukowe zajmujące się ogólnymi problemami Europy południowo-wschodniej. Jedną z ostatnich tego typu imprez była zwołana w Bonn konferencja na temat: *Problemy gospodarcze Niemcy—Europa południowo-wschodnia*. Zainicjowano również węższe tematycznie, specjalistyczne narady naukowe przeznaczone dla badaczy, specjalistów z dziedziny historii, ekonomii, prawa czy bałkanologii.

Do udziału w rozmaitych imprezach organizowanych przez *Südosteuropa-Gesellschaft* (np. konferencje naukowe, dyskusje, „rozmowy okrągłego stołu”) zapraszani są naukowcy z krajów socjalistycznych Europy południowo-wschodniej, wygłaszający także referaty i wykłady. W towarzystwie powstał też plan rozwinięcia szerokiej współpracy w celu wykształcenia „międzynarodowego zespołu studentów w dziedzinie badań zmian strukturalnych w przemyśle i handlu europejskim, ze szczególnym uwzględnieniem problemu stosunków Wschód-Zachód, a przede wszystkim wymiany z Europą południowo-wschodnią”.

Dążeniem *Südosteuropa-Gesellschaft* jest rozbudowa badań nad problemami Europy południowo-wschodniej na wyższych uczelniach zachodniemieckich. Wyrazem tej tendencji było przyjęcie przez walne zebranie towarzystwa w dniu 16 XII 1961 r. uchwały dotyczącej wprowadzenia wspomnianej problematyki do programu nauczania szkolnictwa wyższego w NRF.

Jakim więc celem ma służyć *Südosteuropa-Gesellschaft*? Niewątpliwie chodzi o wywieranie wpływu na kształtowanie się stosunków Niemiec zachodnich z krajami Europy południowo-wschodniej, zwłaszcza zaś z państwami socjalistycznymi tego obszaru, najpierw poprzez ustanowienie

nieoficjalnych kontaktów w dziedzinie kultury i nauki, później stosunków handlowych, a wreszcie politycznych. Wobec jednak faktu, że łońska polityka wschodnia uaktywniła się obecnie w forsowaniu swych celów, znaczenie organizacji, której akcje polegają w dużej mierze na rozwijaniu międzynarodowych kontaktów naukowych i wymianie w tej dziedzinie, wyraźnie wzrosło.

Podobne założenia jak *Südosteuropa-Gesellschaft*, a więc połączenia programu wymiany gospodarczej i kulturalnej posiada Towarzystwo Niemiecko-Czechosłowackie założone w 1966 r. we Frankfurcie nad Menem. W prezydium towarzystwa zasiadają przedstawiciele wielkiego przemysłu, banków i różnych przedsiębiorstw kapitalistycznych NRF. Według oceny źródeł zachodnioniemieckich, towarzystwo pracowało na przełomie lat 1966/1967 „bardzo owocnie, zadzierzgnięto liczne kontakty, które doprowadziły do zrealizowania imprez kulturalnych w NRF i które politycznie mogą być użyteczne”. Sekretarz generalny tego towarzystwa, Schwarting, tak określa program jego działalności:

„Chcemy po prostu ująć w ręce wszystko, co tylko jest do pomyślenia w stosunkach kulturalnych, socjalnych a także gospodarczych i zrealizować przez to ze wszelkich miar ważne zamierzenie polityczne, którego celem jest pomoc w usunięciu wreszcie tego wszystkiego, co stoi między nami, i co, jak sądzimy, z dobrą wolą da się usunąć”¹⁴.

Dużego poparcia udziela towarzystwu Związek Zawodowy *IG Metall*, jak również inne zachodnioniemieckie związki zawodowe. Świadczy o tym m. in. fakt, że Schwarting jest jednocześnie sekretarzem prezydium tego największego w NRF związku zawodowego. Przedstawiciele innych związków zasiadają również w prezydium towarzystwa.

W dniu 18 IV 1969 r. odbyło się w Wiesbaden uroczyste pierwsze publiczne zebranie Towarzystwa dla Popierania Stosunków między NRF i Związkiem Radzieckim (*Gesellschaft zur Förderung der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Sowjetunion*). W NRF przywiązywano duże znaczenie do faktu, że w zebraniu wzięły udział osobistości ze świata politycznego, m. in. ambasador ZSRR w NRF Carapkin, sekretarz stanu w łońskim MSZ, socjaldemokrata Gerhard Jahn, ministrowie i wiceministrowie rządu Hesji, liczni przedstawiciele kręgów gospodarczych i kulturalnych NRF. O tym, że również ZSRR zainteresowany jest pracami towarzystwa świadczy udział w zebraniu delegacji radzieckiej z przewodniczącą Związku Towarzystw Radzieckich dla Popierania Stosunków Przyjaźni i Stosunków Kulturalnych z zagranicą, Niną

¹⁴ Por. przyp. 1, s. 38.

Popową, na czele. Na zebraniu przemówienia wygłosili: z ramienia inicjatorów powstania organizacji zajmującej się rozwojem stosunków z ZSRR, jej sekretarz generalny, pastor Herbert Mochalski, który stwierdził, że towarzystwo „nie ma żadnego programu politycznego”, a także ambasador Carapkin, sekretarz stanu Jahn, Nina Popowa i inni. Ambasador Carapkin podkreślił w swym przemówieniu, że na stosunkach między ZSRR i NRF ciążyą poważne problemy polityczne i stwierdził, że normalizacja tych stosunków jest możliwa „na podstawie rozsądnego uwzględnienia istniejących warunków oraz realnej sytuacji, powstałej na skutek wojny i rozwoju powojennego [...]”, oraz że „życie dowiodło, iż różnice w systemie gospodarczym i społecznym nie stanowią przeszkód nie do przezwyciężenia dla rozwoju pożytecznych kontaktów między państwami”.

Program pracy organizacji przewiduje szeroką wymianę naukowo-kulturalną i gospodarczą. Przez odczyty, wystawy i podróże badawcze, a także przez bezpośrednie kontakty między przedstawicielami życia kulturalnego i gospodarczego NRF i ZSRR towarzystwo będzie wpływało „na wzrost zaufania między obydwojma krajami”. Określa ono siebie jako „wolne, niezależne światopoglądowo i polityczne stowarzyszenie”, powołane do realizacji wspomnianych celów¹⁵.

W dniu 1 V 1969 r. utworzone zostało pierwsze w NRF Towarzystwo Niemiecko-Rumuńskie w Barendorf. Przewodniczącym towarzystwa został docent Tipke, który udzielił obszernych informacji dotyczących programu działalności organizacji. Według tych danych, nowo powstałe towarzystwo zamierza utworzyć w Niemczech zachodnich wiele oddziałów regionalnych.

6. Układy międzynarodowe jako podstawa wymiany kulturalnej pomiędzy NRF a państwami wschodnioeuropejskimi

Wśród państw socjalistycznych, które zawarły układy o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z NRF znajdują się: Związek Radziecki, Rumunia oraz Jugosławia. Wspomniane porozumienia, zawierające również sprawy wymiany kulturalnej, nie objęły innych państw socjalistycznych i fakt ten, według autorów zachodnioniemieckich, stanowi główną przeszkodę w rozwoju normalnych, szeroko zakrojonych stosunków kulturalnych NRF z socjalistycznymi krajami Europy wschodniej.

Podstawą układu kulturalnego pomiędzy ZSRR i NRF stało się porozumienie w sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych między

¹⁵ Por. wszystkie dane „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 21 IV 1969.

Związkiem Radzieckim i NRF zawarte we wrześniu 1955 r. W dniach 25 - 28 IV 1958 r. przebywała w NRF delegacja radziecka z pierwszym zastępcą przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR A. Mikojanem na czele. Jak głosił komunikat oficjalny, w toku rozmów, jakie toczyły się między delegacją radziecką i członkami rządu NRF ustalono, że w ciągu 1958 r. odbędą się rozmowy, mające na celu rozwój współpracy kulturalnej i naukowo-technicznej między ZSRR i NRF. Dnia 26 IV 1958 r. na konferencji prasowej w Bonn wicepremier ZSRR A. Mikojan oświadczył, iż

„jeśli chodzi o współpracę kulturalną i naukowo-techniczną między obu krajami, to ZSRR wypowiada się za szeroką wymianą w tej dziedzinie, za rozwojem kontaktów między kołami gospodarczymi, turystyki, i innych form współzycia, ponieważ przyniosłoby to bezwzględnie korzyść obu krajom i sprzyjało ich zbliżeniu”.

Dnia 25 III 1959 r. zakończyły się w Bonn rokowania między delegacjami NRF i ZSRR w sprawie wymiany kulturalnej i naukowo-technicznej. Na czele delegacji radzieckiej stał ambasador Smirnow. Parafowany w wyniku rokowań układ stanowił realizację ustnego porozumienia między kanclerzem Adenauerem i wicepremierem Mikojanem. Układ dotyczył lat 1959 - 1960. W ramach uzgodnionego w nim programu wymiany, przewidziane zostały wzajemne imprezy kulturalne, podróże informacyjne i staże naukowe. Wymiana objąć miała: działaczy kulturalnych, naukowców, studentów oraz specjalistów w dziedzinie gospodarki, techniki i rolnictwa¹⁶.

Układ, po upływie terminu jego ważności w r. 1961, nie był już przedłużany. Autorzy zachodnioniemieccy twierdzą, że był on zredagowany „bardzo niejasno”, ogólnikowo, a także, doszukując się przyczyn regresu w procesie wymiany kulturalnej między ZSRR i NRF, wysuwają zarzut, iż „ZSRR w licznych dziedzinach wymiany kulturalnej silnie akcentuje aspekty polityczno-propagandowe, silniej niż sprzyja to stosunkom kulturalnym”. Są to oczywiście uwagi wykrętne, gdyż w pracach tych samych autorów zachodnioniemieckich spotykamy takie stwierdzenia, jak:

„mamy podstawy, by sądzić, że nasz własny styl życia wytrzyma próbę sil w konfrontacji z radzieckim [...]. Przeciwwstawiamy ideom realizmu socjalistycznego inteligencję *homo ludens* typu zachodniego [...]. Musimy od nowa popierać język niemiecki tam, gdzie jest on językiem ludzi wykształconych” itd.¹⁷.

¹⁶ „Die Welt” nr 73/1959 oraz „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung” nr 96, z 2 VI 1959, s. 933.

¹⁷ *Jahrbuch der Auswärtigen Kulturbeziehungen*. Bonn 1965, s. 17.

Przytoczone uwagi posiadają tak jednoznacznie polityczne akcenty, że raczej stronie zachodnioniemieckiej należy przypisać utrudnianie wymiany kulturalnej między NRF i ZSRR poprzez bezpośrednie wiązanie jej z hasłami polityczno-propagandowymi.

Jak z tego widać, układ kulturalny NRF—ZSRR z 1959 r. nie stanowi wystarczającej podstawy do rozwoju pełnej współpracy kulturalnej, która dla strony zachodnioniemieckiej wiąże się nierozzerwalnie z forsowaniem tez politycznych, co nie może być akceptowane przez partnera radzieckiego.

Klauzule dotyczące współpracy kulturalnej zawarte są także w układzie NRF z Rumunią podpisanym w lutym 1967 r. Zawarcie układu było zakończeniem rozmów między ówczesnym ministrem spraw zagranicznych NRF W. Brandtem i ministrem spraw zagranicznych SRR C. Manescu. W komunikacie dotyczącym rozmów czytamy m. in.:

„obie strony wyraziły zadowolenie z powodu pomyślnego rozwoju wymiany gospodarczej i kulturalnej między obu krajami [...]. W tym duchu rządy obu państw doszły do porozumienia w sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych i wymiany przedstawicieli dyplomatycznych”¹⁸.

Poza tym, w czasie wizyty W. Brandta w Rumunii, w dniach 3-7 VIII 1967 r., dość dużo mówiono o współpracy naukowo-kulturalnej. Oficjalny komunikat ogłoszony po zakończeniu wizyty stwierdza m. in.:

„Obaj ministrowie oceniają szczególnie wysoko doniosłe postępy w zakresie współpracy gospodarczej, naukowo-technicznej, kulturalnej oraz na polu turystyki zagranicznej, a także intensyfikację wymiany wizyt i kontaktów między przedstawicielami obu krajów, które doprowadziły do lepszego poznania możliwości rozszerzenia wzajemnej współpracy [...]. Obaj ministrowie byli zdania, że istnieją dobre perspektywy rozwoju stosunków kulturalnych między Rumunią a NRF i porozumieli się co do tego, że wkrótce podjęte zostaną rozmowy na temat zawarcia układu o współpracy kulturalnej”¹⁹.

Jak dotąd układ taki nie został zawarty. Wiadomo także, iż układy kulturalne nie były zawarte przez NRF z żadnym z pozostałych socjalistycznych krajów Europy wschodniej, co skądinąd nie przesądza faktu, że wymiana kulturalna między Niemcami zachodnimi a tymi państwami jest realizowana, przybierając nieraz dość szerokie rozmiary, tak jak m. in. w wypadku kontaktów kulturalnych z Polską.

Ogólnie stwierdzić trzeba, że istniejące porozumienia między NRF i państwami socjalistycznymi nie stanowią wystarczającej podstawy dla

¹⁸ „Zbiór Dokumentów” nr 1 - 2/1967, ss. 85 - 86.

¹⁹ Jw., s. 91.

rozwoju normalnych, szeroko zakrojonych kontaktów kulturalnych. Przyczyną tego stanu rzeczy jest uporczywe wiązanie przez Niemcy zachodnie programu wymiany kulturalnej z hasłami politycznymi, dążenie do tego, aby układy kulturalne z krajami socjalistycznymi przynosiły „ewidentne korzyści polityczne”. Takiego dążenia państwa socjalistyczne a próbować nie mogą, stąd więc pełne kontakty kulturalne tych państw z NRF, a co za tym idzie układy regulujące proces wymiany nie mogą być zrealizowane.

7. Stosunki kulturalne NRF z poszczególnymi krajami socjalistycznymi

CSRS

Omawiając sprawy stosunków kulturalnych między Czechosłowacją a NRF należy podkreślić, że uwagi te odnoszą się przede wszystkim do okresu poprzedzającego sierpień 1968 r. Sytuacja, jaka kształtowała się w CSRS do tego momentu mogła bowiem stanowić pewne podstawy do rozwijania stosunków gospodarczych i kulturalnych między obu państwami. Ogólną tezę autorów zachodnioniemieckich wypowiadających się na ten temat było stwierdzenie, że w Czechosłowacji istniała korzystna atmosfera dla rozwoju stosunków z NRF, przy czym jednak zastrzegają się oni, iż występowały dość duże wahania w rozwoju tych stosunków. Według opinii ich ogólną tendencją był jak najszerzy rozwój kontaktów gospodarczych z uszczerbkiem dla wymiany kulturalnej. Twierdzi się więc, że „tatyka (czechosłowacka — TSW) była następująca: postęp w jednej dziedzinie np. gospodarki, był rekompensowany przez zahamowania w innej — kulturalnej”²⁰.

Bez względu na to autorzy zachodnioniemieccy stwierdzają:

„mimo to stosunki kulturalne NRF i CSRS są o wiele lepsze niż z innymi krajami Europy wschodniej i południowo-wschodniej. Język niemiecki jest od kilku lat przeważającym językiem obcym w CSRS, dziesiątki tysięcy turystów zachodnioniemieckich zapełnia przez cały rok plac Wacława, po obu stronach działa stosunkowo dobra informacja o rozwoju literatury, muzyki, architektury, nauki i teatru. Autorzy czechosłowaccy nie mogą tyle tworzyć, ile mogłyby zakupić wydawnictwa zachodnioniemieckie. Wszyscy znani młodzi autorzy czescy ukazywali się u nas w dobrych przekładach”²¹.

²⁰ U. Spinnarke, F. Mager, *Kunst zwischen Ost und West*, cz. I, „Frankfurter Hefte”, 1/1968, s. 35.

²¹ Jw.

A oto dane liczbowe. W 1967 r. np. ukazały się w NRF prace 29 autorów czechosłowackich. Jeszcze liczniej reprezentowani są w Czechosłowacji autorzy zachodnioniemieccy. Dla porównania — w 1960 r. ukazało się w CSRS 7 książek autorów z NRF, w 1964 r. — 29, a w 1966 r. — 62²². Inaczej kształtują się stosunki, w zakresie wymiany teatralnej — o wiele więcej autorów czeskich wystawianych jest w NRF, niż zachodnioniemieckich w CSRS. W 1964 r. zawarto około 100 umów o wystawienie w NRF czechosłowackich sztuk teatralnych — ulubionym i najczęściej grany autorem był Vaclav Havel²³. Stosunkowo często bawiły w NRF teatry czeskie, szczególnie zaś znany zespół „Černé Divadlo”²⁴. Wiele występów zespołów czechosłowackich organizują zachodnioniemieckie systemy telewizyjne i radiowe. Jako przykład służyć tu może program zespołu „Rococo” z Pragi w studio telewizji heskiej w 1968 r.²⁵ „Teatr Narodowy” z Bratysławy uczestniczył ze swymi spektaklami teatralnymi na festiwalu w Wiesbaden w maju 1969 r.²⁶

W 1966 r. po raz pierwszy od 40 lat odbył się w NRF reprezentacyjny „Tydzień Czechosłowacki”. W ramach tej imprezy bawiło w Monachium na zaproszenie *Junge Akademie* szereg literatów, malarzy, grafików, muzyków, publicystów, filmowców czechosłowackich. Zorganizowano szereg odczytów, wystaw, koncertów — w Monachium występowały m. in. teatry „Semafor” i „Černé Divadlo” z Pragi²⁷.

W kwietniu 1967 r. członkowie *Junge Akademie*, wraz z kilkoma pisarzami zachodnioniemieckimi, m. in. Ilse Aichinger, Günterem Eichenem i Tankredem Dorstem odwiedzili Pilzno i Pragę. Członkowie delegacji ogłosili kilka odczytów. Organizatorem tych imprez była grupa autorów i artystów czeskich „Červen 63”. W rok później w kwietniu 1968 r., zorganizowano we Frankfurcie cykl imprez pod nazwą „Tydzień Czechosłowacki”²⁸. Dość rozległe rozmiary przyjęła wymiana naukowców i studentów oraz współpraca naukowa²⁹. Autorzy zachodnioniemieccy upatrują przyczyny tego stanu rzeczy w ewidentnych korzyściach materialnych, jakie tego rodzaju współpraca przynosi Czechosłowacji. Ten sam

²² „Deutsche Kulturnachrichten”. Oktober 1967, ss. 10 - 11 oraz *Prager Importe*. „Rheinischer Merkur” z 1 XII 1967.

²³ Por. przyp. 20, s. 36.

²⁴ „Deutsche Kulturnachrichten”. Februar 1965, s. 16.

²⁵ Por. przyp. 20, s. 36.

²⁶ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 27 V 1969.

²⁷ Por. przyp. 20, s. 36.

²⁸ Jw.

²⁹ „Deutsche Kulturnachrichten”. August 1967, ss. 22 - 23.

aspekt eksponują oni w niektórych dziedzinach kontaktów kulturalnych. I tak podkreśla się, że Czechosłowacja rozwija od kilku lat eksport filmów do NRF przynoszący jej wiele zysku. W dniach 25 - 31 I 1968 r. odbył się w Pradze przegląd filmów zachodnioniemieckich. Impreza ta zorganizowana została z inicjatywy zachodnioniemieckiej. Odpowiednik jej - festiwal filmów czechosłowackich odbył się w NRF w 1965 r.

Nie można również pominąć wymiany w zakresie plastyki, przykładem służyć tu może wystawa czechosłowackiej sztuki współczesnej we Frankfurcie nad Menem zorganizowana w listopadzie i grudniu 1967 r.³⁰

Regularnych zakupów filmów w Czechosłowacji dokonywała telewizja zachodnioniemiecka, interesująca się głównie znanymi i cenionymi w całym świecie dziełami kinematografii czechosłowackiej z ostatnich lat. Źródła zachodnioniemieckie stwierdzają, o czym już była mowa, iż wymiana kulturalna między CSRS i NRF ulega silnym wahaniom, gdyż jak się to określa

„rząd praski nie może nie ustosunkować się do wymiany kulturalnej, która na pierwszy rzut oka oddziałuje nieszkodliwie i bezpiecznie, lecz funkcjonuje jednocześnie jako liberalizujący czynnik polityczny [...]. Liberalizująca funkcja stosunków kulturalnych z NRF jest widoczna [...]. Wymiana kulturalna będzie silnie zredukowana [...] (lecz) Bonn nie zniechęca się; rząd NRF stara się rozwijać wymianę kulturalną nawet nieoficjalnie. Wymiana kulturalna prowadzi więc do osiągnięcia sukcesów politycznych, służą temu obrane środki i droga. Rząd federalny, jak się wydaje, postępuje słusznie”³¹.

Te cytaty są wystarczająco wymowne, aby nie opatrywać ich dodatkowym komentarzem. Kontaktom kulturalnym, przypisuje się tu funkcję polityczną służącą celom polityki zagranicznej Bonn i wcale nie ukrywa się faktu, że wymiana kulturalna z Czechosłowacją miała służyć celom zachodnioniemieckiej polityki wschodniej.

Jeśli chodzi o stosunki kulturalne z socjalistycznymi krajami Europy południowo-wschodniej to w Niemczech zachodnich akcentuje się dość silnie rolę turystyki jako czynnika mającego służyć zbliżeniu i poznaniu się. Dość korzystnie ocenia się rozmiary ruchu turystycznego z NRF do tych krajów: liczba turystów zachodnioniemieckich przebywających w ostatnich latach na Węgrzech, w Bułgarii i Rumunii kształtuje się na poziomie ponad 100 000 osób w każdym z wymienionych państw. Toteż w różnych wywodach na ten temat stwierdza się, „że turystyka gra wielką rolę w polityce zagranicznej i gospodarczej NRF wobec Europy południowo-wschodniej”. Podkreśla się, że Węgry, Bułgaria i Ru-

³⁰ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 29 XI 1967.

³¹ Por. przyp. 20, s. 39.

munia rozwijają ruch turystyczny z NRF planowo, że inwestuje się weń coraz więcej a „rządy tych krajów ryzykują tylko jedno – ich mieszkańcy poznają, przynajmniej na zewnątrz 'złoty zachód', zachodni standard życia i zachodni sposób bycia”³².

Rozwojowi turystyki służy zagospodarowana baza turystyczna, hotele, wczasowiska, wyżywienie, dobrze rozwinięta i utrzymana sieć dróg.

Węgry

W jednym z ostatnich rocznych sprawozdań wydziału kultury bońskiego ministerstwa spraw zagranicznych tak oceniono rozwój stosunków kulturalnych z Węgrami:

„Niemiecko-węgierskie stosunki kulturalne realizowane przeważnie z inicjatywy osób prywatnych, rozwijają się ostatnio zadowalająco. Warunki są tu szczególnie sprzyjające, ponieważ znajomość kultury niemieckiej, jak również języka niemieckiego wśród wykształconych Węgrów jest nadal rozpowszechniona”³³.

Jeśli chodzi o wymianę naukowców, to po okresie stosunkowo ożywionych kontaktów w latach 1966-1967, kiedy to przeciętnie 150 pracowników naukowych z obu państw przebywało z wizytą w NRF i na Węgrzech, a wymiana obejmowała także poważną liczbę studentów obu krajów, ostatnio zanotowano zredukowanie tych kontaktów do zaledwie kilku osób rocznie³⁴.

W NRF przypisuje się ten fakt przyczynom „biurokratycznym”, gdyż „rząd węgierski odnosi się do kwestii wyjazdów (naukowców i artystów) bardzo powściągliwie. Bezpośrednie komunikowanie jest utrudnione, gdyż wszystkie sprawy uzależnione są od budapeszteńskiego komitetu do spraw zagranicznych kontaktów kulturalnych”.

Wymiana kulturalna między Węgrami i NRF przedstawia się skromnie. Ograniczyła się ona m. in. do wizyty kilku zespołów muzycznych i solistów, jak np. udziału węgierskiej Opery Państwowej z Budapesztu w festiwalu w Wiesbaden w maju 1968 r.³⁵ oraz występów węgierskiego zespołu tańca ludowego³⁶. W 1968 r. urządzono w NRF wystawę sztuki węgierskiej oraz cykl imprez pod nazwą „Spotkania z Węgrami” w Szlez-

³² F. Mager, U. Spinnarke, *Kunst zwischen Ost und West*, cz. III. „Frankfurter Hefte”, 4/1968, ss. 260 - 261.

³³ Jw., s. 261.

³⁴ „Deutsche Kulturnachrichten”. August 1967, ss. 22 - 23.

³⁵ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 3 V 1968 oraz „Deutsche Kulturnachrichten”, August 1968, s. 6.

³⁶ Por. przyp. 13, s. 262.

wiku³⁷. W tymże roku bawił w Monachium i wygłosił odczyt pisarz węgierski Tibor Dery. Co roku wyjeżdżały na Węgry zachodnioniemieckie zespoły muzyczne i soliści³⁸.

W teatrach węgierskich wystawia się natomiast sztuki zachodnioniemieckie, znani są również na Węgrzech i wydawani w dużych nakładach pisarze zachodnioniemieccy: Böll, Grass, Hochhuth, Koeppen³⁹.

W Monachium, Frankfurtu, Düsseldorfie, Hamburgu i Kolonii odbyły się tygodnie filmu węgierskiego, w czasie których dokonano zakupu kilku filmów węgierskich dla telewizji zachodnioniemieckiej⁴⁰.

Bułgaria

W listopadzie 1966 r. miała miejsce wymiana listów między Bułgarią i NRF, która potwierdziła obustronną chęć wymiany gospodarczej, naukowo-technicznej i kulturalnej. Przewidywano wymianę stypendiów, praktyk i kontaktów między wyższymi uczelniami obu krajów, wymianę filmów fabularnych i telewizyjnych, wspólne nakręcanie filmów, wydawanie prac z dziedziny sztuki, wizyty artystów i zespołów muzycznych. Wymiana naukowców została uzgodniona w 1964 r. przez DAAD, w jej ramach w 1966 r. przebywało w NRF 27 naukowców bułgarskich, głównie lekarzy i slawistów⁴¹.

W latach 1965 i 1966 odbyły się w NRF 3 duże imprezy bułgarskie: występy Opery Narodowej z Sofii na festiwalu w Wiesbaden⁴², „Dni muzyki bułgarskiej” w Königfeld, w których brała udział sofijska orkiestra kameralna, uczestnicząca również w festiwalu w Bayreuth oraz występy chóru z Dobrudży w NRF⁴³. W tym samym czasie zachodnioniemiecki chór ludowy *Viernheim* bawił z występami w Bułgarii⁴⁴. W 1965 r. dyr. Romansky z Gelsenkirchen dyrygował premierą dzieła Orffa w Bułgarii⁴⁵.

W 1966 r. zorganizowano w Bułgarii wystawę reprodukcji drzeworytów Dürera⁴⁶. W 1967 r. ukazała się w NRF antologia współczesnej prozy bułgarskiej w wydaniu *Institut für Auslandsbeziehungen* ze Stuttgartu pt.

³⁷ Jw.

³⁸ Jw.

³⁹ „Deutsche Kulturnachrichten”. Oktober 1967, ss. 10 - 11.

⁴⁰ Por. przyp. 32, s. 263.

⁴¹ „Deutsche Kulturnachrichten”. August 1967, ss. 22 - 23 oraz przyp. 32, s. 263.

⁴² „Cultural News from Germany”. March 1965, s. 4.

⁴³ Por. przyp. 32, s. 263.

⁴⁴ Jw.

⁴⁵ Jw.

⁴⁶ Jw.

Der eiserne Leuchter und andere bulgarische Erzählungen. Jest to pierwsze w Niemczech wydanie tak obszernego zbioru bułgarskiej literatury obejmującej utwory 30 najbardziej znanych pisarzy bułgarskich⁴⁷. W listopadzie tegoż roku przybyła do NRF z pierwszą wizytą tego typu po wojnie delegacja bułgarskiego związku literatów. W skład delegacji weszli m. in. L. Dilow, D. Gulew, T. Ceczew, L. Stanew. W czasie wizyty literaci bułgarscy zapoznali się z życiem kulturalnym NRF⁴⁸. W Niemczech zachodnich współpracę kulturalną z Bułgarią ocenia się „niezbyt optymistycznie”, gdyż „władze bułgarskie nastawione są negatywnie” do tego rodzaju kontaktów.

Rumunia

„W przeciwieństwie do tego wymiana kulturalna z Rumunią w ciągu ostatnich dwóch lat rozwija się żywiolowo. Od czasu gdy Rumunia zajęła szczególną pozycję w bloku państw komunistycznych szuka coraz bardziej kontaktów kulturalnych i gospodarczych z zagranicą”

— tak oceniają stan współpracy kulturalnej NRF z Rumunią autorzy zachodnioniemieccy⁴⁹. Znaczny rozwój tej współpracy wiąże się z zawarciem układu o wymianie przedstawicielstw dyplomatycznych podpisanego w styczniu 1967 r., który dał początek licznym wizytom rumuńskich działaczy kulturalnych, naukowców i dziennikarzy w Niemczech zachodnich.

W listopadzie 1966 r. przebywała w NRF delegacja rumuńska kierowana przez przewodniczącego komitetu do spraw stosunków kulturalnych z zagranicą V. Florea; zawarła ona kontakty z ważniejszymi organizacjami naukowymi i kulturalnymi Niemiec zachodnich⁵⁰.

Jednocześnie odwiedziła NRF grupa czołowych dziennikarzy rumuńskich⁵¹. W lutym 1967 r. przybyła do Bonn delegacja naukowców rumuńskich z wiceprzewodniczącym Rady Badań Naukowych V. Chirita na czele⁵². Celem wizyty naukowców rumuńskich było zapoznanie się z programem i organizacją nauki w Niemczech zachodnich. W marcu 1968 r. bawił z wizytą w NRF prezes rumuńskiego Związku Literatów Z. Stancu, który odwiedził największe wydawnictwa zachodnioniemieckie oraz przeprowadził rozmowy z pisarzami i działaczami kulturalnymi NRF⁵³.

⁴⁷ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 18 XI 1967.

⁴⁸ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 20 XI 1967.

⁴⁹ Por. przyp. 32, s. 264.

⁵⁰ Jw. ss. 264 - 265.

⁵¹ Jw.

⁵² „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 8 II 1967.

⁵³ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 16 II 1968.

W kwietniu tegoż roku przybyła do Rumunii zachodnioniemiecka delegacja kulturalna pod kierownictwem prezesa *Südosteuropa-Gesellschaft* W. Althamera (CSU-MdB) i wiceprezesa tej organizacji S. Müllera (SPD-MdB) w celu kontynuowania programu wymiany naukowców i artystów między obu krajami. W skład delegacji weszli m. in. przedstawiciele *Goethe-Institut*, *Institut für Auslandsbeziehungen* i Bawarskiego Muzeum Państwowego⁵⁴. Podczas trwania tej wizyty, w Rumunii otwarto wystawę współczesnej sztuki zachodnioniemieckiej, a we Frankfurcie wystawę sztuki rumuńskiej⁵⁵. Podobne wystawy organizowane były już wcześniej. I tak np. w 1965 r. otwarto w Monachium ekspozycję rumuńskiej sztuki ludowej, a w 1966 wystawę rumuńskiego malarstwa na szkle w Recklinghausen i rumuńskich skarbów sztuki (XV - XVIII w.) w Stuttgarcie⁵⁶. W r. 1967 wystawiono rumuńskie kilimy w Kolonii oraz książki rumuńskie we Frankfurcie⁵⁷. Inicjatywy te kontynuowano w r. 1968. W Bukareszcie natomiast w 1966 r. otwarto wystawę książek zachodnioniemieckich, a w 1967 r. w kilku miastach rumuńskich zorganizowano wystawę zachodnioniemieckiej grafiki użytkowej⁵⁸.

Jeżeli chodzi o wymianę teatralną, to wskazać tu można na wizytę rumuńskiego zespołu studenckiego, który w lecie 1966 r. występował w kilku miastach zachodnioniemieckich. W październiku 1966 r. występował w Bonn zespół bukareszteńskiego teatru komedii. Rumuński teatr młodzieżowy brał udział w międzynarodowym tygodniu teatrów młodzieżowych w r. 1967 w Monachium⁵⁹.

Należy zwrócić uwagę, że zachodnioniemieckie teatry operowe angażują także artystów rumuńskich.

Literatura zachodnioniemiecka jest tylko w niewielkim stopniu reprezentowana na rynku wydawniczym w Rumunii, głównie przekładami Grassa, Ezensbergera i J. Bachman, zaś współczesna literatura rumuńska jest prawie nieznaną w NRF.

Z ostatnich wydarzeń dotyczących kontaktów naukowo-kulturalnych między NRF a Rumunią należy odnotować wizytę w Rumunii bońskiego ministra do spraw badań naukowych, Stoltenberga, jaka miała miejsce w dniach 10 - 13 V 1969 r. Celem wizyty były rozmowy na temat współpracy naukowej i kulturalnej między NRF a Rumunią⁶⁰.

⁵⁴ Por. przyp. 32, s. 265.

⁵⁵ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 26 IV 1968.

⁵⁶ „Deutsche Kultur Nachrichten”. August 1966, s. 7.

⁵⁷ Por. przyp. 32, s. 265.

⁵⁸ Jw.

⁵⁹ Jw., ss. 265 - 266.

⁶⁰ „Biuletyn Specjalny” 7269 z 3 V 1969.

Ogólnie rzecz biorąc, źródła zachodnioniemieckie oceniają korzystnie rozwój kontaktów kulturalnych między Rumunią a NRF. Zwracają uwagę, że SRR kładzie nacisk na wzajemność stosunków kulturalnych, na istnienie rzeczywistej wymiany. Jest ona tu możliwa również bez istnienia osobnego układu kulturalnego, którego znaczenie z przyczyn politycznych, podkreśla bońskie ministerstwo spraw zagranicznych.

Z S R R

Stosunki kulturalne radziecko-zachodnioniemieckie są dość różnorodne i rozwinięte⁶¹. Sprzyja temu niewątpliwie fakt istnienia układu dyplomatycznego między obu krajami i układu kulturalnego, choć, jak już wspomniano, nie był on odnawiany po 1961 r.

A oto krótkie zestawienie ważniejszych wydarzeń z dziedziny wymiany kulturalnej między NRF i ZSRR z ostatnich lat.

Na przełomie 1966 - 1967 w kilku największych miastach Związku Radzieckiego czynna była wystawa pod nazwą *Współczesna architektura zachodnioniemiecka*⁶². W maju 1967 r. Balet Teatru Wielkiego w Moskwie rozpoczął w Kolonii swe *tournée* po Niemczech zachodnich, występując później w Wiesbaden i w Monachium⁶³. W sierpniu tegoż roku bawiła w ZSRR liczna delegacja pedagogów zachodnioniemieckich, która przebywając w różnych radzieckich ośrodkach naukowych zapoznała się z problemami szkolnictwa w ZSRR⁶⁴.

Po raz pierwszy w listopadzie 1967 r. koncertowała w NRF Państwowa Orkiestra Symfoniczna ZSRR. Odbyła ona wielkie *tournée* po Niemczech zachodnich, występując m. in. w Norymberdze, Monachium, Stuttgarcie, Freiburgu, Wiesbaden, Frankfurcie-Höchst, Duisburgu, Hannoverze, Kilonii, Hamburgu i Kassel przyjmowana wszędzie z entuzjazmem⁶⁵. W styczniu 1968 r. bawił z wizytą w NRF znany radziecki reżyser filmowy G. Czuchraj⁶⁶. Na przełomie 1967 i 1968 r. czynna była w Hamburgu, Kolonii i Monachium wystawa fotografii radzieckiej pod nazwą *ZSRR 1917 - 1967*⁶⁷. W Monachium obejrzało wystawę około 100 tys. osób. Równocześnie zorganizowano w Monachium cykl imprez pod nazwą „Tydzień literatury i filmu radzieckiego”. Uroczyste otwarcie „tygodnia” mia-

⁶¹ „Deutsche Kulturnachrichten”. Januar 1967, s. 28.

⁶² „Deutsche Kulturnachrichten”. Mai 1966, s. 8.

⁶³ Por. przyp. 61.

⁶⁴ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 29 VII 1967.

⁶⁵ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 28 IX 1967 oraz z 20 XI 1967.

⁶⁶ „Die Welt” z 8 I 1968.

⁶⁷ „Süddeutsche Zeitung” z 9 I 1968.

ło miejsce 18 I 1968 r.; ze strony radzieckiej wzięli w nim udział literaci: L. G. Ginsburg, B. Okudźawa, J. Winokurow, W. Steszeńskij, B. Rjurikow. W ramach tej imprezy wyświetlano filmy czołowych reżyserów radzieckich, a także klasyczne pozycje filmowe Eisensteina, Romma, Dowżenki, Donskoja i in.⁶⁸

W marcu 1968 r. zorganizowano pierwsze radziecko-zachodnioniemieckie seminarium studenckie w mieście Kalinin⁶⁹. Również w marcu tego roku we Frankfurcie nad Menem, w obecności ambasadora Carapkina otwarto wielką wystawę książek, czasopism, płyt i znaczków radzieckich⁷⁰.

W tym samym czasie przybył do NRF z wizytą pisarz radziecki L. Leonow. Bawił on w Kolonii, Frankfurcie, Darmstadzie i Monachium. Wizyta ta przebiegała w ramach wymiany kulturalnej między NRF a ZSRR, stanowiąc otwarcie akcji mającej na celu bezpośrednie zapoznanie się czytelników zachodnioniemieckich z pisarzami radzieckimi⁷¹.

Trzej kompozytorzy zachodnioniemieccy: J. Baur, S. Borris, K. Möller bawili w Związku Radzieckim. Wizyta ta połączona była z wykonaniem ich dzieł na koncercie w Moskwie, który wywołał duże zainteresowanie wśród słuchaczy radzieckich⁷². W kwietniu tegoż roku koncertował w Monachium, Bonn i we Frankfurcie-Höchst sławny wiolonczelista radziecki M. Rostropowicz, a jego koncerty zostały entuzjastycznie przyjęte przez publiczność i prasę zachodnioniemiecką⁷³.

W tym samym czasie występował w Moskwie z koncertami utworów Bacha Chór Bachowski i orkiestra z Monachium odnosząc wielki sukces artystyczny⁷⁴, zaś kompozytorzy zachodnioniemieccy: W. Egk i C. Orff wyjechali z wizytą do ZSRR w ramach wymiany między Związkami Kompozytorów ZSRR i NRF⁷⁵.

Polska

Jeśli chodzi o kontakty kulturalne NRF i Polski, to niewątpliwie najwięcej wydarzeń z tej dziedziny przyniósł okres 1958 - 1963, choć i w ciągu ostatnich lat miało miejsce szereg imprez kulturalnych w obu pań-

⁶⁸ „Süddeutsche Zeitung” z 11 I 1968.

⁶⁹ „Süddeutsche Zeitung” z 31 I 1968.

⁷⁰ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 4 II 1968.

⁷¹ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 12 III 1968 oraz z 20 III 1968.

⁷² „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 16 III 1968 oraz z 18 III 1968.

⁷³ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 9 IV 1968 oraz z 11 IV 1968.

⁷⁴ „Frankfurter Rundschau” z 19 IV 1968.

⁷⁵ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 29 IV 1968.

stwach⁷⁶. Szerokim echem w Niemczech zachodnich odbiły się „Dni Kultury Polskiej” zorganizowane w Kolonii jesienią 1967 r. Był to cykl imprez mających na celu ukazanie społeczeństwu zachodnioniemieckiemu przekroju życia kulturalnego w Polsce; stąd obok wystaw sztuki polskiej, zwłaszcza grafiki użytkowej, w programie „Dni” znalazły się także koncerty z udziałem najwybitniejszych polskich artystów — muzyków oraz występy Teatru Starego z Krakowa z *Woyzeckiem* Büchnera⁷⁷. Wszystkie imprezy „Dni” spotkały się z dużym zainteresowaniem publiczności kolońskiej, a zwłaszcza Polonii zachodnioniemieckiej.

Obok literatury również muzyka i teatr polski są zjawiskami bacznie śledzonymi przez zachodnioniemieckie kręgi kulturalne. Przykłady wymiany w tych dziedzinach można mnożyć. I tak np. w r. 1963 ukazały się w NRF przekłady poezji Z Herberta, *Spiżowej bramy* T. Brezy⁷⁸, zbioru opowiadań T. Borowskiego⁷⁹, i innych dzieł literatury polskiej⁸⁰; w r. 1964 wydano tom poezji J. Przybosia⁸¹ i *Myśli nieuczesane* S. J. Leca⁸². W lipcu 1965 r. ukazała się antologia pt. *Polnische Poesie des 20. Jahrhunderts* w opracowaniu i tłumaczeniu K. Dedeciusa⁸³, który jest autorem większości przekładów literatury polskiej wydanej w NRF; we wrześniu 1966 r. wydano w Monachium J. Andrzejewskiego *Idzie skacząc po górach*⁸⁴, zaś w rok później część drugą antologii *Polnische Prosa des 20. Jahrhunderts* K. Dedeciusa⁸⁵ oraz tom opowiadań J. Iwaszkiewicza⁸⁶. Rok 1968 przyniósł tłumaczenia zbioru opowiadań i powieści J. Andrzejewskiego (*Die grossen Erzählungen, Appelation*)⁸⁷.

W Polsce ukazują się przekłady wielu pisarzy zachodnioniemieckich, wśród których wymienić można np. G. Grassa, H. Bölla i in. Oba państwa biorą udział w dużych imprezach wydawniczych organizowanych w Polsce i NRF (w Międzynarodowych Targach Książki w Warszawie i we Frank-

⁷⁶ F. Mager, U. Spinnarke, *Kunst zwischen Ost und West*, cz. II. „Frankfurter Hefte”, 2/1968, ss. 111 - 118 oraz A. Nacken, *Das permanente polnische Festival in der Bundesrepublik*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 8 I 1968.

⁷⁷ „Rheinischer Merkur” z 3 XI 1967 oraz „Frankfurter Rundschau” z 9 XI 1967.

⁷⁸ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 2 IV 1963.

⁷⁹ „Süddeutsche Zeitung” z 25 V 1963.

⁸⁰ „Süddeutsche Zeitung” z 9 X 1963.

⁸¹ „Kultura” z 26 IV 1964.

⁸² „Die Tat” z 24 VII 1964.

⁸³ „Die Zeit” z 16 VII 1965.

⁸⁴ „Die Zeit” z 23 IX 1966.

⁸⁵ „Rheinischer Merkur” z 6 IV 1969.

⁸⁶ „Die Welt” z 21 II 1969.

⁸⁷ „Neue Zürcher Zeitung” z 28 II 1969.

furcie nad Menem). W XIV Targach Książki w Warszawie w r. 1968 brało np. udział 28 wydawnictw zachodnioniemieckich⁸⁸. W r. 1967, z okazji otwarcia Frankfurckich Targów Książki W. Wirpsza wygłosił odczyt na temat: *Sztuka czytania*. Dodać należy, iż Polska jest stałym uczestnikiem wspomnianych targów⁸⁹.

Jeśli chodzi o kontakty w dziedzinie muzyki, to mają one dość żywy, obustronny charakter. Zespoły muzyczne i soliści obu państw występują przed słuchaczami Polski i NRF, zyskując dużą popularność. Wielkie sukcesy w NRF odnieśli m. in. S. Woytowicz⁹⁰, K. Kulka⁹¹, chór Stuligrosza, zespół Filharmonii Narodowej i in. Znani są publiczności zachodnioniemieckiej wybitni, współcześni kompozytorzy polscy: W. Lutosławski, T. Baird, K. Penderecki.

Również teatr polski zdobył uznanie publiczności zachodnioniemieckiej, doczekując się naukowych opracowań w rodzaju rozprawy K. Hartmanna pt. *Das polnische Theater nach dem Zweiten Weltkrieg*. W NRF występowały zespoły teatralne, jak np. wymieniony wyżej Teatr Stary z Krakowa⁹², Teatr Pantomimy z Wrocławia⁹³ i in. Do NRF zapraszani są reżyserzy polscy, którzy opracowują inscenizację dla teatrów zachodnioniemieckich, jak np. K. Swinarski.

W NRF znane są filmy polskie, jednak po okresie dużego nimi zainteresowania, gdy odnosiły wielkie sukcesy międzynarodowe, obecnie odnotować można spadek popularności polskiej produkcji filmowej. Niemniej organizuje się imprezy typu „Tygodnia Filmu Polskiego” (Hamburg w kwietniu 1967)⁹⁴, będącego kontynuacją podobnej imprezy zorganizowanej pod nazwą „Dni Filmu Polskiego” w Kilonii i Hamburgu w lutym i marcu 1966 r.⁹⁵

Filmy polskie uczestniczą w festiwalach filmowych w Oberhausen i w Mannheim odnosząc wielokrotnie duże sukcesy artystyczne. Dodajmy, że również telewizja zachodnioniemiecka wyświetla filmy polskie, np. *Bariera Skolimowskiego* (kwiecień 1968)⁹⁶, *Pamiętnik znaleziony w Saragossie* W. Hasa (maj 1968)⁹⁷. Pamiętamy również, iż w grudniu 1964 r.

⁸⁸ „Frankfurter Rundschau” z 10 V 1968.

⁸⁹ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 10 X 1967.

⁹⁰ „Süddeutsche Zeitung” z 28 II 1962.

⁹¹ „Süddeutsche Zeitung” z 26 II 1968.

⁹² Por. przyp. 77.

⁹³ „Die Welt” z 6 XII 1965; „Süddeutsche Zeitung” z 13 XII 1965.

⁹⁴ „Die Welt” z 8 IV 1967.

⁹⁵ „Die Welt” z 5 II 1966 oraz z 5 III 1966.

⁹⁶ „Frankfurter Rundschau” z 22 IV 1968.

⁹⁷ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 4 V 1968.

w telewizji polskiej wyświetlano szeroko dyskutowane filmy o Polsce H. J. Stehle. W maju 1963 r. Radio Brema zorganizowało imprezę pod nazwą „Tydzień Polski” mającą na celu zapoznanie swych słuchaczy z polskim życiem kulturalnym. W maju 1965 r. bawiła w Polsce grupa współpracowników systemów radia zachodnioniemieckiego w celu zapoznania się z działalnością radia i telewizji w Polsce i możliwościami współpracy w tej dziedzinie.

II. NIEMIECKA REPUBLIKA DEMOKRATYCZNA

1. Wytyczne polityki zagranicznej NRD wobec krajów socjalistycznych Europy wschodniej

Niemiecka Republika Demokratyczna jest jednym z państw obozu socjalistycznego i fakt ten określa jednoznacznie główną linię jej polityki zagranicznej wobec socjalistycznych państw Europy wschodniej. Od chwili powstania NRD, rząd tego państwa podjął aktywną politykę zmierzającą do ustanowienia i rozwoju ścisłych przyjacielskich stosunków ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi. W deklaracji rządowej, jaką złożył w dniu 12 X 1949 r. Otto Grotewohl przed tymczasową Izbą Ludową czytamy: „Naród niemiecki potrzebuje pokoju i przyjaźni, jeśli to możliwe ze wszystkimi państwami, a przede wszystkim ze Związkiem Radzieckim i państwami demokracji ludowej”. Rząd NRD uznawał tym samym przyjaźń z ZSRR jako istotę swej polityki zagranicznej, jednocześnie zaś jako podstawową zasadę tej polityki zadeklarował swój przyjacielski stosunek do państw demokracji ludowej.

W odpowiedzi na ofertę rządu NRD skierowaną do wszystkich państw o nawiązanie stosunków dyplomatycznych, rządy państw socjalistycznych postanowiły uznać tymczasowy rząd NRD i zapowiedziały utworzenie w tym państwie swych przedstawicielstw dyplomatycznych. Stosunki dyplomatyczne NRD z ZSRR, Polską, Czechosłowacją, Węgrami, Rumunią i Bułgarią ustanowione zostały do końca 1950 r., przy czym w każdym przypadku podpisane zostały obustronne oświadczenia lub komunikaty potwierdzające równouprawnienie NRD i pełną zgodność w zagadnieniach dotyczących stosunków dwustronnych.

Jeśli chodzi o stanowisko NRD wobec podstawowych problemów wzajemnych stosunków między Niemcami i państwami Europy wschodniej, to podkreślić należy, iż NRD, zgodnie z programem proklamowała uznanie Układu Poczdamskiego jako obowiązującego Niemcy.

Otto Grotewohl zapowiedział wówczas m. in.:

„Rząd działać będzie w całkowitej zgodzie z uchwałami poczdamskimi i innymi deklaracjami sojuszników obejmującymi Niemcy. W związku z postanowieniami Niemieckiej Rady Ludowej, przekształconej w Tymczasową Izbę Ludową, oświadczamy, [...] że zamierzamy prowadzić zdecydowaną walkę z duchem faszyzmu i militarystyki, który pchnął narody do II wojny światowej. Dążymy do utworzenia państwa demokratycznego i do odbudowy pokojowych i przyjaznych stosunków ze wszystkimi państwami świata”.

Zaś w przytoczonej już wyżej deklaracji rządowej stwierdził:

„Naszą drogą jest droga demokracji, pokoju i przyjaźni ze wszystkimi narodami. Idąc tą drogą, rząd może i będzie się opierał na uchwałach konferencji poczdamskiej”.

I dalej:

„Polityka pokoju i przyjaźni znajduje swe uzupełnienie w stosunkach wzajemnych z krajami demokracji ludowej, a przede wszystkim z naszymi sąsiadami — nową Polską i Republiką Czechosłowacką, a także ze wszystkimi miłującymi pokój narodami [...]. Dla nas granica nad Odrą i Nysą jest granicą pokoju, która umożliwia przyjazne stosunki wzajemne z narodem polskim [...]. Nasze cele polityczne są zgodne z celami, które zostały ustalone w Poczdamie jako obowiązujące dla Niemiec”.

Wkrótce po tej deklaracji premier Otto Grotewohl złożył dalsze oświadczenie o uznaniu przez jego rząd granicy na Odrze i Nysie. W 1950 r., w konsekwencji uznania tej granicy, rząd NRD zawarł z Polską odpowiednie umowy graniczne o „wytyczeniu ustalonej i istniejącej państwowej granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie”.

W 1955 r. wszystkie państwa socjalistyczne zlikwidowały stan wojny z Niemcami. W związku z ogłoszeniem przez Polskę i Czechosłowację zakończenia stanu wojny z Niemcami, Rada Ministrów NRD złożyła w lutym 1955 r. oświadczenie podkreślające doniosłość tego faktu dla narodu niemieckiego. Oświadczenie stwierdza, że między NRD, Polską i Czechosłowacją istnieją stosunki przyjaźni i wzajemnej pomocy, jak również, że żadna ze stron nie wysuwa jakichkolwiek roszczeń terytorialnych. Krok rządu polskiego i czechosłowackiego, także ZSRR i innych państw socjalistycznych, jest dowodem pokojowych intencji tych państw i istotnym wkładem do stabilizacji sytuacji politycznej w Europie.

Dla zagwarantowania przeobrażeń Niemiec w państwo pokojowe — rząd NRD — zgodnie z postanowieniami Układu Poczdamskiego — kontynuował realizację szeregu reform wewnętrznych, które zaczęły wprowadzać jeszcze okupacyjne władze radzieckie. Ocena i podsumowanie tych

reform znaleźć można w II memorandum rządu NRD z dnia 30 I 1954 r. skierowanym do uczestników konferencji ministrów spraw zagranicznych czterech mocarstw:

„Na terenie NRD zniszczony został z korzeniami niemiecki imperializm i militarizm i odbudowano nowy porządek demokratyczny. Zbrodniarze hitlerowscy i wojenni zostali oddani do sprawiedliwego ukarania [...], zostały zniszczone monopole [...], przedsiębiorstwa zbrodniarzy wojennych i hitlerowskich, zostały wyłączone bez odszkodowania oraz przekazane na własność narodu [...], zakończono w 1946 r. demokratyczną reformę rolną [...], został rozbity faszystowski aparat władzy a ustanowiony porządek antyfaszystowski i demokratyczny [...]. Z administracji usunięto elementy faszystowskie i militarystyczne [...], odbudowana została nowa, demokratyczna administracja [...]. Faszystowski aparat wymiaru sprawiedliwości został usunięty, odbudowano nowy, demokratyczny aparat sprawiedliwości [...].

Ustawa o demokratyzacji szkoły i dalsze kroki na odcinku kultury stworzyły przesłanki dla żądanego w porozumieniu poczdamskim ugruntowania świadomości demokratycznej narodu niemieckiego [...]. Faszystowskie i militarystyczne siły zostały wydalone z zakładów oświatowych [...].

Z wyżej przedstawionego, jak również z odbywającego się nadal w tym duchu rozwoju wynika, że na wschodzie Niemiec, na wszystkich odcinkach życia — politycznego, gospodarczego i kulturalnego — zostały sumiennie przeprowadzone działania, do których naród niemiecki był we własnym interesie zobowiązany przez porozumienie poczdamskie, w celu zapewnienia w Niemczech pokojowego i demokratycznego rozwoju”⁹⁸.

Te przemiany w ogólnej linii polityki zagranicznej i wewnętrznej rzutowały również na przekształcenia w życiu kulturalnym NRD, które określa się mianem rewolucji kulturalnej. Podstawy dla tego procesu dały postulaty wysunięte przez KPD już w 1945 r. Sformułował je Wilhelm Pieck następująco:

„Przed nami stoi zadanie stworzenia podstaw dla rozwoju demokratycznego życia kulturalnego, które nam na naszej drodze do lepszej przyszłości, na drodze do ponownego włączenia naszego narodu w rodzinę wielkich narodów kulturalnych doprowadzi te energie, bez których nie możemy się obyć. Naszym najbardziej pilnym i zasadniczym obowiązkiem musi być stworzenie najpierw wszelkich przesłanek i gwarancji tego, aby to na nowo zbudowane życie kulturalne w żadnym wypadku nie ześliznęło się w reakcyjne, szowinistyczne i militarystyczne niziny oraz nie skarłało i nie zwyrodniało w dusznej atmosferze nowo powstałego faszyzmu. Musimy stworzyć przesłanki i gwarancje, że rzeczywiście wzniosłe idee najlepszych z naszego narodu, idee, które odnajdujemy u największych przedstawicieli wszystkich narodów i czasów, idee prawdziwej, głęboko odczutej, bojowej humanitarności i prawdziwej wolności

⁹⁸ Wszystkie cytaty por. *Monografia Niemiec Współczesnych*, t. I *Niemiecka Republika Demokratyczna*. Poznań 1963 ss. 141 - 147.

i demokracji, idee porozumienia między narodami i społecznego postępu — stały się panującymi siłami w naszym życiu kulturalnym, a także siłami żywymi, które kształtują, nadając kierunek całemu politycznemu i społecznemu życiu”⁹⁹.

Postulaty te znalazły swą realizację w polityce kulturalnej Niemiec wschodnich podjętej jeszcze przed powstaniem NRD, choć nowe, pełne możliwości urzeczywistnienia założeń rewolucji kulturalnej uzyskano właściwie po powstaniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Główne kierunki rozwoju kulturalnego są odtąd uzgadniane wspólnie przez naród i władze, a ich celem jest stworzenie humanistycznej kultury niemieckiej.

Otoczono opieką i kultywuje się pieczołowicie postępowe, demokratyczne i humanistyczne tradycje kultury niemieckiej. Założenia polityki kulturalnej NRD polegają na dążeniu do przepojenia wychowania, literatury i sztuki duchem pokoju i przyjaźni między narodami, ideami demokracji i socjalizmu.

Polityka kulturalna NRD zakłada, że kultura niemiecka jest niepodzielna i że istnieje konieczność i możliwość współpracy ogólnoniemieckiej nad pielęgnowaniem i utrzymaniem demokratycznych i humanistycznych treści tej kultury. W NRD zwalczane są ideologie militarystyki i rasizmu, życie kulturalne chroni się przed wpływami tendencji dekadentyzmu i kosmopolityzmu; w związku z tym polityka kulturalna popiera rozwój sztuki realistycznej¹⁰⁰.

Tym samym prawom podlega zagraniczna polityka kulturalna NRD, która ma do spełnienia jeszcze jedną, wyjątkowo ważną i docenianą przez społeczeństwo i władze państwowe rolę. NRD została natychmiast po jej powstaniu uznana przez kraje socjalistyczne, przy czym podstawą stała się tu deklarowana przez NRD polityka pokojowa oraz postępowy charakter społeczny tego państwa. Państwa socjalistyczne, zwłaszcza te, które zostały szczególnie ciężko doświadczone przez hitleryzm i zaborczą politykę Niemiec w ciągu całej historii, udzieliły tu demokratycznemu państwu niemieckiemu wielkiego kredytu zaufania. Niemniej uproszczeniem byłoby sądzić, że automatycznie usunięte zostały wszystkie nagromadzone od lat, a spotęgowane szczególnie w ostatnim okresie historii, uprzedzenia, niechęć oraz wrogość wobec Niemców występująca w społeczeństwach Europy wschodniej. Konieczność usunięcia tych cech postawy wobec Niemców zrozumiano bardzo wcześnie w obu państwach niemieckich i zaczęto się zastanawiać nad możliwościami zlikwidowania tego stanu rzeczy uznając, iż ogromną rolę grać tu powinny stosunki kulturalne z pań-

⁹⁹ Por. jw., s. 307.

¹⁰⁰ Por. jw., ss. 307 - 370.

stwami Europy wschodniej. Kwestie te w odniesieniu do NRF przedstawione zostały wyżej, jeśli chodzi natomiast o NRD to podkreślić należy, iż od samego początku istnienia demokratycznych Niemiec całą politykę kulturalną, proces dokonującej się tam rewolucji kulturalnej, oparto na ścisłej współpracy kulturalnej ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi.

2. Współpraca kulturalna NRD z państwami socjalistycznymi i jej prawne podstawy

Stosunki kulturalne z ZSRR ustanowione zostały jeszcze przed powstaniem NRD. Wraz z ukonstytuowaniem się Niemieckiej Republiki Demokratycznej i objęciem funkcji administracyjnych w państwie przez Rząd Tymczasowy współpraca w dziedzinie kultury z krajami socjalistycznymi wkroczyła w nowy etap rozwoju. Przede wszystkim chodziło tu o wykorzystywanie doświadczeń Związku Radzieckiego w dziedzinie realizacji rewolucji kulturalnej. W związku z tym proces współpracy kulturalnej NRD i ZSRR opierał się w dużej mierze na wszechstronnym czerpaniu wzorów działalności kulturalnej ze Związku Radzieckiego — artyści NRD śledzili uważnie rozwój kultury radzieckiej, a zwłaszcza literatury i sztuki, i poprzez powiązanie tych doświadczeń z bogatymi tradycjami postępowymi niemieckiej sztuki klasycznej oraz ze spuścizną ideową rewolucyjnego ruchu robotniczego w Niemczech tworzyli podstawy nowej socjalistycznej kultury w NRD. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych częste były głównie tłumaczenia i naukowe opracowania literatury radzieckiej, przy czym w następnych latach kontynuowano i rozwijano nadal tę akcję. W pierwszym okresie współpracy kulturalnej między ZSRR i NRD zorganizowano w NRD szereg wystaw sztuki radzieckiej, jak np. wystawa sztuki ZSRR w 1949 r., wystawa na festiwalu młodzieży i studentów w Berlinie w 1951 r., wystawa rewolucyjnej sztuki rosyjskiej i radzieckiej w 1953 r. Ekspozycje te odegrały dużą rolę w kształtowaniu się koncepcji artystycznych plastyki NRD tego okresu, przy czym szczególnie akcentowano tu problem odpowiedzialności artysty wobec społeczeństwa i jego roli w formowaniu się nowej sztuki niemieckiej. Wielkim wydarzeniem artystycznym stała się wystawa przekazanych przez ZSRR społeczeństwu NRD obrazów z Galerii Drezdeńskiej uratowanych przez wojska radzieckie. Ważny był tu zwłaszcza element psychologiczny — uzmysłowienie sobie wielkich humanistycznych tradycji kultury i sztuki niemieckiej oraz solidarności i lojalności wiążącej narody ZSRR i NRD.

Podstawą prawną współpracy kulturalnej NRD z krajami socjalistycznymi stały się umowy w sprawie nawiązania stosunków kulturalnych. Układy takie zawarte zostały z prawie wszystkimi krajami socjalistycznymi, wkrótce po powstaniu NRD. Podpisanie umów i związanych z nimi protokołów nastąpiło w wyniku rozmów rządowych przeprowadzonych przez delegację NRD pod kierownictwem ówczesnego wicepremiera NRD W. Ulbrichta w krajach socjalistycznych. I tak umowa kulturalna z Polską zawarta została w dniu 6 czerwca 1950 r., z Czechosłowacją 23 czerwca 1950 r., z Węgrami 24 czerwca 1950 r., z Rumunią 22 września 1950 r. i z Bułgarią 25 września 1950 r. Umowy o współpracy kulturalnej NRD z państwami socjalistycznymi były wraz z układami o współpracy naukowo-technicznej itp. istotnymi osiągnięciami pierwszych pertraktacji rządowych na najwyższym szczeblu, które NRD prowadziła z tymi państwami w pierwszym okresie swego istnienia. Fakt, iż współpraca kulturalna, obok gospodarczej i naukowo-technicznej, stała w centrum prowadzonych wówczas przez delegację NRD rozmów jest również dobitnym świadectwem tego, że doceniano jej wielkie znaczenie dla rozwoju ogólnych stosunków Niemiec demokratycznych z krajami socjalistycznymi¹⁰¹.

Wszystkie wymienione wyżej umowy miały albo charakter długoterminowy (przy czym wyznaczony był okres, w ciągu którego, co roku lub w nieco dłuższych odstępach czasu uzgadniane być miały plany pracy) albo charakter wstępu do układu długoterminowego. W umowach poświęcono wiele uwagi wymianie naukowców, jak również obustronnej wymianie osiągnięć kulturalnych.

Jak wynika z protokołów podpisanych z Polską, Czechosłowacją i Węgrami w następstwie zawartych umów przewidziano następujące formy współpracy kulturalnej: dokonanie wzajemnego zapoznania się z organizacją i działalnością instytucji i placówek naukowych, z programami naukowymi wyższych uczelni i szkół zawodowych, jak również działalnością kulturalno-wychowawczą organizacji masowych, przede wszystkim związków młodzieżowych. Innym kompleksem zagadnień, któremu poświęcono również wiele uwagi była obustronna wymiana publikacji o życiu partnera umowy, tłumaczenie i wydawanie najwartościowszych dzieł literackich obu stron, wystawianie dramatów, wykonywanie dzieł muzycznych, zakupywanie i wyświetlanie filmów partnera, jak również wymiany zespołów i najwybitniejszych solistów.

We wszystkich zawartych przez NRD z krajami socjalistycznymi układach kulturalnych podkreślano szczególnie, iż partner zobowiązuje się do

¹⁰¹ *Geschichte der Aussenpolitik der DDR*. Berlin 1968, s. 290.

ściślego współdziałania w walce przeciw wszelkim zjawiskom ideologii faszystowskiej i imperialistycznej¹⁰².

Tego rodzaju ustawienie problemu wymiany kulturalnej miało duże znaczenie dla procesu przemian duchowo-kulturalnych dokonujących się w tym okresie w NRD. Wymiana najlepszych dzieł kultury i ich opracowanie z obu stron, jak również poznawanie sztuki narodowej oraz tradycji kulturalnych innego kraju miało się przyczynić do przewyciężenia obustronnych uprzedzeń i rzeczywistego ustanawiania przyjaźni między społeczeństwem NRD i narodami państw socjalistycznych. I tak np. przekazanie NRD 117 obrazów malarzy niemieckich przez rząd polski w dniu 19 grudnia 1953 r. jako daru polskiego dla narodu niemieckiego „przyczyniło się — jak to stwierdzano w NRD — do rozwoju przyjacielskich uczuć z obu stron”.

Oceniając ogólnie stosunki kulturalne z krajami socjalistycznymi w tym okresie, tzn. w latach 1949 - 1955, w latach budowy nowego demokratycznego państwa niemieckiego stwierdzić należy, że służyły one przede wszystkim wzajemnemu poznaniu tradycji kulturalnych, osiągnięć i doświadczeń w rozwoju kultury socjalistycznej po obu stronach, co pomóc miało w realizacji procesu socjalistycznej rewolucji kulturalnej w NRD. Innym ważnym postulatem wiązanym z programem współpracy kulturalnej NRD i państw socjalistycznych był udział w procesie usuwania narosłych w ciągu historii wzajemnych przesądów i błędnych wyobrażeń; szeroko zakrojona wymiana dóbr kulturalnych spełnić tu mogła ponadto ważną funkcję zbliżenia, wzajemnego poznania i nawiązania przyjaźni społeczeństwa NRD i narodów Europy wschodniej.

3. Nowe formy współpracy kulturalnej między NRD i krajami socjalistycznymi

W ciągu następnych pięciu lat (1956 - 1961) dalsze umacnianie współpracy politycznej i ekonomicznej NRD z krajami socjalistycznymi było główną wytyczną zadań polityki zagranicznej demokratycznego państwa niemieckiego. Z wszystkimi prawie krajami socjalistycznymi NRD zawarła nowe układy dotyczące kontynuowania współpracy politycznej, gospodarczej i kulturalnej.

Jeśli chodzi o te dwie ostatnie dziedziny kontaktów, to podkreślić należy, iż w tym czasie powstaje nowa forma współpracy znajdująca się na pograniczu działalności ekonomicznej i naukowej. W lipcu 1956 r. pod-

¹⁰² Jw., s. 291.

pisano mianowicie między ZSRR i NRD umowę w sprawie międzynarodowej organizacji stosunków produkcji wśród państw socjalistycznych. Umowa ta, podyktowana zmianami zaszłyymi w strukturze ekonomicznej państw socjalistycznych, uwzględniająca stan postępu technicznego, jaki zaznaczył się w gospodarce poszczególnych krajów, zwracała szczególną uwagę na sprawę współpracy w dziedzinie nauki i techniki. W układzie między ZSRR i NRD stwierdzono m. in.:

„Pożądana byłaby wszechstronna kontynuacja kontaktów między instytucjami naukowymi, naukowcami i technikami NRD i ZSRR, realizacja stałej wymiany informacji naukowo-technicznych, wymiany studentów i wprowadzenie innych przedsięwzięć, które służyłyby owocnemu rozwojowi nauki i postępowi technicznemu obu krajów”¹⁰³.

Podobną klauzulę zawierał protokół dotyczący współpracy naukowej CSRS i NRD podpisany przez premierów: O. Grotewohla i V. Široký'ego 11 IX 1956 r.¹⁰⁴. Protokół ten dał podstawy do zawarcia dwóch następnych umów o współdziałaniu między Czechosłowacją i Niemiecką Akademią Nauk Ekonomicznych (11 I 1957 r.) i o wspólnym planie pracy Czechosłowackiej i Słowackiej Akademii Nauk oraz Akademii Nauk NRD (14 I 1957 r.). W protokole przewidziano dalszy rozwój współpracy naukowo-technicznej przez podjęcie bezpośrednich kontaktów między instytucjami naukowymi obu krajów, podkreślono tu wagę i potrzebę wspólnego rozwiązywania problemów naukowo-technicznych wynikających z dokonującej się w krajach socjalistycznych rewolucji technicznej.

Jeśli chodzi o współpracę między NRD i CSRS stwierdzić należy ogólnie, iż wysoki stopień uprzemysłowienia obu krajów sprzyja rozwojowi nauk technicznych. Rozbudowane szeroko wyższe szkolnictwo techniczne w obu państwach umożliwiło wytworzenie się warstwy wysoko wykwalifikowanych pracowników. Między obu państwami daje się więc zauważyć intensywna wymiana doświadczeń w dziedzinie nauk technicznych. Nawiązano także kontakty między zakładami naukowymi, uczelniami i instytucjami. Wymiana studentów, wizyty i podróże naukowe uczonych są tylko częścią rozległego programu współpracy naukowo-technicznej.

Również między Polską i NRD zawarto umowy dotyczące wymiany naukowo-technicznej¹⁰⁵. Dnia 21 I 1956 r. podpisano w Warszawie umowę o współpracy między Akademiami Nauk obu krajów. Współpraca aka-

¹⁰³ Jw., ss. 305 - 306.

¹⁰⁴ T. Wróblewski, *Stosunki kulturalne pomiędzy CSRS a NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1962, ss. 175 - 181.

¹⁰⁵ T. Piotrowiak, *Stosunki kulturalne NRD i Polski w minionym 20-leciu*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1964.

demii dotyczyć miała zwłaszcza prac badawczych nad półprzewodnikami. Jedną z form współdziałania w dziedzinie nauki i techniki jest szeroko zakrojona akcja wymiany fachowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe oraz różne gałęzie przemysłu i ekonomii a także wymiana dokumentacji technicznej między NRD i innymi krajami socjalistycznymi. I tak np. w latach 1948 - 1961 NRD przekazała Związkowi Radzieckiemu 1439 kompletnych dokumentacji technicznych; otrzymała natomiast w tym czasie z ZSRR 1422 podobnych zbiorów; Polsce NRD przekazała 900 dokumentacji, otrzymała zaś około 400 kompletów.

Ważną cechą realizowanej obecnie współpracy kulturalnej NRD z innymi państwami socjalistycznymi jest planowanie wszelkich przedsięwzięć wchodzących w zakres wymiany kulturalnej. Co roku ustalany jest przez obie strony plan współpracy kulturalnej zawierający szczegółowy program wymiany odpowiednich instytucji, zespołów artystów i indywidualnych, z zaznaczeniem danych dotyczących czasu, miejsca pobytu itd. Z reguły plan taki przewiduje realizację wymiany kulturalnej w następujących dziedzinach: 1. nauka i szkolnictwo wyższe, 2. służba zdrowia i nauki medyczne, 3. oświata i zawodowe szkolnictwo techniczne, 4. kultura i sztuka (teatr, film, zespoły muzyczne), 5. radio i telewizja, 6. akademie sztuki, związki twórcze i inne organizacje (związki plastyków, literatów, muzyków, filmowców, architektów, dziennikarzy, sportowców).

W każdym wymienionym wyżej zakresie działalności kulturalnej wytypowane zostają również odpowiednie kręgi tematyczne. Ogólnie rzecz biorąc, ustalanie corocznych planów współpracy kulturalnej między NRD a krajami socjalistycznymi podyktowane jest burzliwym rozwojem nauki, kultury i sztuki państw socjalistycznych, a co za tym idzie realizowanej szeroko zakrojonej wymiany dóbr duchowych między tymi krajami. Rozwijana w tym stopniu współpraca nie może przebiegać spontanicznie, w sposób niejako nie kontrolowany, toteż zestawienie odpowiednich planów regulujących proces wymiany kulturalnej, ujmujących ją w ramy odpowiednich przepisów i limitów czasowych jest niezbędne. Plany takie są więc świadectwem nowych treści i form stosunków kulturalnych NRD z krajami socjalistycznymi, a także różnorodności i bogactwa tych relacji.

4. Współpraca kulturalna NRD z poszczególnymi krajami socjalistycznymi Europy wschodniej

Omawiając kwestie współpracy kulturalnej NRD z poszczególnymi krajami socjalistycznymi, należy podkreślić, iż stosunki te mają bogaty i róż-

norodny charakter, że obejmują one wiele form i zjawisk życia kulturalnego. Toteż zestawienie nawet najważniejszych wydarzeń z tej dziedziny, przy zachowaniu jak najdalej idącej selekcji materiału, jest zadaniem rozległym i trudnym. Stąd dla zobrazowania głównych kierunków współpracy kulturalnej NRD z państwami socjalistycznymi bardziej użytecznym będzie, jak się wydaje, przegląd najważniejszych umów i porozumień zawartych między NRD i poszczególnymi krajami socjalistycznymi w ciągu ostatnich dziesięciu lat.

Z S R R

W odróżnieniu od pierwszej połowy lat pięćdziesiątych, kiedy to w szeroko rozwiniętej i wielostronnej współpracy kulturalnej NRD i ZSRR w centrum uwagi postawiono wzajemne poznanie i zrozumienie obustronnego dorobku kulturalnego i wykształcenie warunków dla zróżnicowanej formuły współpracy kulturalnej i jej jakościowych odmian, w następnych latach pojawiły się nowe treści zmieniające formy współpracy. Do takich zjawisk należy przede wszystkim rewolucja techniczna, która wywarła niewątpliwie wpływ na nowo zawierane układy kulturalne i naukowe, eksponując szczególnie kontakty na płaszczyźnie naukowej i technicznej. W ten sposób został zrehabilitowany układ kulturalny między ZSRR i NRD z 26 IV 1956 r. dający podstawy do podpisanego w grudniu 1956 r. planu współpracy kulturalnej na następny okres. Plan przewidywał m. in. kontynuację i rozwój bezpośrednich stosunków naukowych i kulturalnych oraz bezpośrednie kontakty między instytucjami naukowymi, uczelniami, placówkami wychowawczymi i związkami artystycznymi obu krajów.

Następnym po układzie z 1955 r. układem o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między NRD i ZSRR był dokument podpisany 12 VI 1964 r.¹⁰⁶. Układ ten, poza kwestiami politycznymi i gospodarczymi, podkreślał także konieczność pogłębiania i kontynuowania stosunków obu krajów w dziedzinie życia kulturalnego, socjalnego i sportowego. Stał się on również podstawą dla nowej, podpisanej w dniu 1 X 1964 r. umowy kulturalnej. Umowa ta uwzględniała wyniki dotychczasowej współpracy kulturalnej NRD i ZSRR realizowanej w myśl zasad pierwszej umowy kulturalnej między obu państwami z 1956 r., która nadała ogólny kierunek współpracy kulturalnej NRD i ZSRR. W umowie z 1964 r. znalazły się uzgodnienia, które są zdecydowanie czymś nowym w praktyce międzynarodowej współpracy; obecnie bowiem stosunki kulturalne NRD i ZSRR

¹⁰⁶ *Geschichte der Aussenpolitik der DDR*, s. 351.

skoncentrowały się głównie na określonych, interesujących obie strony punktach. Jest to np. współpraca Akademii Nauk obu państw, w ramach której placówki obu instytucji rozwiązują wspólnie określone problemy naukowe w dziedzinie nauk przyrodniczych i społecznych. Stąd wypływa dążenie do ścisłego współdziałania i wspólnego określenia kierunków pracy akademii. Różnorodne formy współpracy przewidziano np. w dziedzinie nauk medycznych, co wiąże się także z szeroką wymianą doświadczeń i osiągnięć w zakresie służby zdrowia. Jeśli chodzi o kontakty w zakresie szkolnictwa wyższego duży nacisk kładzie się na obustronną wymianę kadr naukowych i kształcenie młodych naukowców. W dziedzinie sztuki i literatury wiele miejsca poświęcono środkom masowego przekazu, a wśród nich wymianie reprezentacyjnych zespołów teatralnych, ludowych, estradowych jak również orkiestr i solistów¹⁰⁷.

Niewątpliwie wymiana kulturalna z ZSRR posiada największe wymiary wśród relacji tego typu zachodzących między NRD a wszystkimi krajami socjalistycznymi. Wyrazem tego jest m. in. stałe uzgadnianie planów współpracy kulturalnej na okres jednego roku, toteż przegląd ich w ciągu ostatnich lat z jednej strony ukazać może główne akcenty współpracy kulturalnej między NRD i ZSRR, z drugiej zaś — intensywność stosunków kulturalnych.

Dnia 16 I 1960 r. podpisano w Moskwie protokół dotyczący współpracy kulturalnej na rok 1960¹⁰⁸, zaś 23 grudnia tegoż roku plan współpracy kulturalnej i naukowej w 1961 r.¹⁰⁹, który objął także zalecenia na rok 1962. Plan ten przewidywał szeroką wymianę i ścisłą współpracę we wszystkich dziedzinach nauki i szkolnictwa wyższego, służby zdrowia, oświaty, sztuki, radia i telewizji, prasy i sportu. Kolejny plan, podpisany w Moskwie w dniu 22 I 1962 r., dotyczący r. 1962 skoncentrował się na współpracy w dziedzinie nauki, przewidując m. in. koordynację naukowych prac badawczych między obu krajami, wymianę doświadczeń naukowych itd¹¹⁰. Plan na 1963 r. podpisany 15 III 1963 r. w Berlinie, podobnie jak poprzedni, silnie eksponował współdziałanie w zakresie nauki, a więc wymianę naukowców, studentów, współpracę wyższych uczelni¹¹¹. Ważnym problemem uzgodnionym tutaj stały się plany kształcenia nauczycieli języka rosyjskiego z NRD w Związku Radzieckim. Dnia 17 I

¹⁰⁷ H. Schützer, *Kultur- und Wissenschaftsbeziehungen der DDR zur UdSSR*. „Dokumentation der Zeit” 1967, ss. 385/1 - 385/12.

¹⁰⁸ „Dokumentation der Zeit” 1960, s. 208/43.

¹⁰⁹ „Dokumentation der Zeit” 1961, s. 230/52.

¹¹⁰ „Dokumentation der Zeit” 1962, s. 256/51.

¹¹¹ „Dokumentation der Zeit” 1963, s. 283/52.

1964 r. podpisano w Moskwie plan pracy na dwa lata (1964 i 1965)¹¹², zaś 11 I 1965 r. w Berlinie — protokół dodatkowy o współpracy kulturalnej między NRD i ZSRR w ciągu 1965 r.¹¹³. W dniach 20 - 28 I 1966 r. toczyły się w Berlinie rokowania dotyczące planu współpracy kulturalnej NRD i ZSRR na lata 1966 i 1967, które zakończono podpisaniem odnośnego dokumentu¹¹⁴.

CSRS

Poza umową z 23 VI 1950 r., pierwszy układ dotyczący współpracy kulturalnej między CSRS i NRD zawarty został 19 II 1953 r.¹¹⁵. Obowiązywał on aż do r. 1964, kiedy to w dniu 6 czerwca podpisano w Pradze nowy układ¹¹⁶.

Oba dokumenty dały podstawę do zawarcia innych umów, z których wymienić można m. in. protokół i umowę o współpracy radia CSRS i NRD z 23 X 1954 r. oraz 28 I 1955 r.¹¹⁷, układ o współdziałaniu ośrodków filmowych CSRS i NRD, a także protokół o zorganizowaniu ośrodków kulturalno-informacyjnych w Pradze i Berlinie z dnia 4 V 1956 r.¹¹⁸. W dniu 28 XII 1959 r. podpisano układ o współpracy naukowej między wyższymi uczelniami ekonomicznymi w Pradze i Berlinie¹¹⁹. Dnia 23 I 1960 r. w Berlinie podpisano plan współpracy kulturalnej między NRD i CSRS na rok 1960; uzgodniono w nim wytyczne współpracy naukowej między obu krajami i dotyczące wymiany doświadczeń w rozwiązywaniu podstawowych zadań ekonomicznych¹²⁰. Podobny plan na lata 1963/1964 zatwierdzony został w dniu 16 III 1963 r. Na mocy tego porozumienia przeprowadzona być miała szeroka wymiana w dziedzinie teatru, muzyki, sztuki, filmów i wydawnictw¹²¹. W dniu 20 XI 1964 r. w Pradze podpisano plan współpracy kulturalnej między NRD i CSRS na lata 1965 - 1966¹²². Umowa ta przewidywała pogłębienie współdziałania, zwłaszcza w dziedzinie nauki

¹¹² „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 304/51.

¹¹³ „Dokumentation der Zeit” 1965, s. 327/52.

¹¹⁴ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 352/40.

¹¹⁵ T. Wróblewski, *Stosunki kulturalne pomiędzy CSRS a NRD...*, s. 176.

¹¹⁶ „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 321/51.

¹¹⁷ T. Wróblewski, *Stosunki kulturalne pomiędzy CSRS a NRD...*, s. 178.

¹¹⁸ Jw.

¹¹⁹ „Dokumentation der Zeit” 1960, s. 206/46.

¹²⁰ „Dokumentation der Zeit” 1960, s. 208/43.

¹²¹ „Dokumentation der Zeit” 1963, s. 284/51.

¹²² „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 324/52.

i oświaty, zaś 11 XI 1966 r. w Berlinie zatwierdzony został plan współpracy kulturalnej i naukowej między CSRS i NRD na lata 1967 - 1968 ¹²³.

Ostatnim ważnym aktem podpisanym przez oba państwa, mającym podstawowe znaczenie dla dalszego rozwoju stosunków kulturalnych między NRD i Czechosłowacją, był podpisany w Pradze w dniu 17 III 1967 r. Układ Przyjaźni, Współpracy i Wzajemnej Pomocy między CSRS i NRD. Spraw współpracy kulturalnej dotyczy art. 3 tego układu, gdzie czytamy:

„Wysokie umawiające się strony będą rozwijać swe stosunki w dziedzinie kultury, sztuki, nauki, oświaty i ochrony zdrowia a także w zakresie prasy, radia, filmu, telewizji, kultury fizycznej i turystyki” ¹²⁴.

Węgry

Umowa kulturalna zawarta między NRD i Węgrami 24 VI 1950 r. była przez szereg lat podstawą dla ustalanych co roku planów współpracy kulturalnej między obu państwami. I tak m. in., plan współpracy na lata 1965 - 1966 podpisany został w Berlinie w dniu 22 XII 1964 r ¹²⁵. Plan ten przewidywał wszechstronny rozwój inicjatyw mających na celu pogłębienie współpracy w dziedzinie nauki i szkolnictwa wyższego, oświaty i kultury. Dnia 5 II 1966 r. w Budapeszcie podpisano protokół dotyczący wymiany kulturalnej między NRD i Węgrami w ciągu następnych lat ¹²⁶, a 21 IX 1966 r. w Budapeszcie zawarto umowę o współpracy w dziedzinie radia i telewizji. Umowa przewiduje rozwój wymiany między systemami radiowymi i telewizyjnymi obu państw w zakresie widowisk telewizyjnych, słuchowisk radiowych, koncertów, reportaży, materiałów muzycznych i literackich, wzajemnych wizyt artystów obu krajów itp. ¹²⁷.

W dniu 18 V 1967 r. podpisany został w Budapeszcie Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej między WRL i NRD. W art. 8 Układu czytamy: „Wysokie umawiające się strony będą rozwijać i umacniać swe stosunki w dziedzinie kultury, sztuki, nauki, oświaty i ochrony zdrowia a także w zakresie prasy, radia, filmu, telewizji, kultury fizycznej i turystyki” Te postanowienia wspomnianego układu stanowią podstawę ostatnich przedsięwzięć podejmowanych przez oba kraje w dziedzinie współpracy kulturalnej, a także innych umów kulturalnych zajmujących się szczegółowymi wycinkami działalności kulturalnej obu państw ¹²⁸.

¹²³ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 371/51.

¹²⁴ „Dokumentation der Zeit” 1967, s. 379/25.

¹²⁵ „Dokumentation der Zeit” 1965, s. 326/51.

¹²⁶ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 353/51.

¹²⁷ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 368/34.

¹²⁸ „Dokumentation der Zeit” 1967, s. 384/30.

Bułgaria

Jeśli chodzi o ważniejsze porozumienia kulturalne zawarte ostatnio między Bułgarią i NRD, to wymienić tu można m.in. umowę o powołaniu ośrodków kulturalno-informacyjnych NRD w Sofii oraz Bułgarii – w Berlinie zawartą w styczniu 1962 r.¹²⁹ (W kwietniu 1969 r. Ośrodek Bułgarski w Berlinie otrzymał nowe pomieszczenia przy Unter den Linden), a także plan współpracy kulturalnej i naukowej między NRD i Bułgarią na lata 1963 - 1964, podpisany 25 II 1963 r. w Sofii. Przewiduje on kontynuację i pogłębienie współpracy między Akademiami Nauk i uniwersytetami obu państw, szczególnie w zakresie problemów gospodarki rolnej i techniki oraz w dziedzinie kultury i sztuki¹³⁰.

W dniu 20 III 1965 r. podpisano w Sofii umowę o współpracy naukowej i kulturalnej między NRD i Bułgarią, obowiązującą do roku 1970. Przewiduje ona dalszy perspektywistyczny rozwój stosunków kulturalnych między obu krajami i zawiera konkretne ustalenia dotyczące współpracy w dziedzinie nauki, oświaty, sztuki, prasy, radia i telewizji¹³¹.

Podpisany w Sofii w dniu 7 IX 1967 r. Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej między Bułgarią i NRD stwierdza w art. 3:

„Wysokie umawiające się strony będą rozwijać i umacniać swe stosunki w dziedzinie nauki, kultury, sztuki, oświaty, ochrony zdrowia a także w zakresie prasy, radia, telewizji, filmu, kultury fizycznej, turystyki i in. Będą także popierać wszechstronną współpracę między społecznymi organizacjami obu krajów”¹³².

Rumunia

A oto przegląd ważniejszych umów kulturalnych zawartych przez NRD i Rumunię w ciągu ostatnich dziesięciu lat.

W dniu 24 XII 1959 r. w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Bukareszcie podpisano plan współpracy kulturalnej i naukowej między Rumunią i NRD na najbliższy okres¹³³, zaś 12 III 1963 r. również w Bukareszcie – plan na lata 1963 - 1964, przewidujący kontynuację wymiany w dziedzinie nauki, oświaty, wydawnictw, teatru, muzyki, plastyki, filmu, radia i prasy¹³⁴. W tym samym mniej więcej czasie (19 III 1963) zawarto w Berlinie układ o współpracy między Niemiecką Akademią Nauk i Akademią

¹²⁹ „Dokumentation der Zeit” 1962, s. 256/51.

¹³⁰ „Dokumentation der Zeit” 1963, s. 232/46.

¹³¹ „Dokumentation der Zeit” 1965, s. 332/50.

¹³² „Dokumentation der Zeit” 1967, s. 391/28.

¹³³ „Dokumentation der Zeit” 1960, s. 206/46.

¹³⁴ „Dokumentation der Zeit” 1963, s. 233/52.

Nauk Rumunii i na następne cztery lata¹³⁵. Z kolei 4 III 1964 r. podpisano w Berlinie plan współpracy kulturalnej i naukowej między obu państwami na rok 1964¹³⁶ a 9 grudnia tegoż roku ustalono i podpisano plan na lata 1965 - 1966¹³⁷. Dnia 7 VII 1966 podpisano w Berlinie umowę o współpracy między organizacjami radiowymi i telewizyjnymi obu krajów. Umowa ta (rozwiązująca poprzednią, z 18 III 1959 r.) przewiduje ścisłą, wielostronną współpracę systemów radiowo-telewizyjnych NRD i Rumunii. Celowi temu służyć winna wymiana słuchowisk radiowych, scenariuszy, reportaży, nagrań, filmów, audycji muzycznych i literackich. Obie strony organizować również będą co roku „Tygodnie Kultury” współsygnatariusza¹³⁸.

Polska

Problem współpracy kulturalnej NRD i Polski został już wielokrotnie omówiony w oddzielnych opracowaniach, stąd też w niniejszych uwagach skoncentrujemy się wyłącznie na głównych umowach kulturalnych zawartych między NRD i Polską.

Umowa kulturalna z 8 I 1952 r. zachowała swą ważność do chwili podpisania nowej umowy, w dniu 6 X 1969 r. Przewidywała ona kontynuację dotychczasowych kierunków współpracy, przy czym zakładano opracowywanie co dwa lata nowych planów współpracy. Okres ważności dokumentu wynosił 5 lat¹³⁹. Potwierdzeniem wagi jaką rządy obu państw przywiązują do wymiany kulturalnej są niektóre sformułowania Układu o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej zawartego między NRD i PRL w dniu 15 IV 1967 r.

Art. 9 Układu brzmi:

„Wysokie umawiające się strony będą rozwijać i umacniać swe stosunki w dziedzinie kultury i nauki, w szczególności w zakresie szkolnictwa, sztuki, prasy, radia, telewizji, filmu oraz wychowania fizycznego i turystyki”¹⁴⁰.

Realizacja tych postanowień przynosi coraz to nowe formy współpracy, które wzbogacają życie kulturalne w obu krajach a także umożliwiają lepsze wzajemne poznanie.

W dniu 10 I 1966 r. rozpoczęły się w Berlinie rokowania dotyczące ustalenia planu współpracy kulturalnej między NRD i PRL na lata 1966 - 1967. Jednocześnie bawiła w NRD grupa polskich ekspertów z departa-

¹³⁵ „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 302/51.

¹³⁶ „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 307/51.

¹³⁷ „Dokumentation der Zeit” 1965, s. 325/51.

¹³⁸ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 363/48.

¹³⁹ „Dokumentation der Zeit” 1964, s. 321/51.

¹⁴⁰ „Dokumentation der Zeit” 1967, s. 379/20.

mentu współpracy kulturalnej i naukowej z zagranicą MSZ. Plan podpisany został w dniu 17 I 1966 r.¹⁴¹. Ważne porozumienie zawarto w Berlinie w dniu 19 III 1969 r. Umowa ta precyzująca formy i kierunki współpracy wyższych uczelni NRD i PRL w latach 1969-1971 obejmuje cały kompleks nauk technicznych, ekonomicznych i społecznych oraz określa formy współpracy w zakresie planowania i rozwoju szkolnictwa wyższego, wymiany doświadczeń, wymiany naukowców i studentów.

Dnia 10 IV 1969 r. podpisano w Berlinie umowę między Związkami Literatów NRD i Polski przewidującą wymianę pisarzy, a także współpracę w zakresie wydawnictw. W marcu tegoż roku zawarto w Ministerstwie Kultury i Sztuki w Warszawie umowę o dalszej współpracy w dziedzinie filmu, przewiduje ona m. in. wspólną produkcję filmów przez zespoły filmowe Polski i NRD.

¹⁴¹ „Dokumentation der Zeit” 1966, s. 351/51.